

EGEMENLİK VE BAĞIMSIZLIK BAĞLAMINDA MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİ VE CUMHURİYETİN İLK YILLARINDAKİ KARİKATÜRLER ÜZERİNE BİR İNCELEME*

A REVIEW ON THE CARTOONS OF THE NATIONAL STRUGGLE PERIOD AND THE FIRST YEARS OF THE REPUBLIC IN THE CONTEXT OF SOVEREIGNTY AND INDEPENDENCE

HALUK ÖLÇEKÇİ*

ÖZ

Toplumsal düşünüşün en çarpıcı biçimlerinden birisi olan mizah, kendine has dili, üslubu ve çizgisiyle Türkiye'nin Milli Mücadele yıllarının tanıkları arasındadır. Bütün ezilen ve sömürülen milletlere ilham veren bir zaferle taçlandırılan Milli Mücadele'nin önemli bir cephesini mizah basını ve onun özel bir biçimi olan karikatürler savunmuştur. Savaşın olumsuz atmosferinin dağıtılması, halkın zafere inandırılması ve hazırlanmasında karikatürler ve mizah basını özgün bir etki ortaya koymuştur. Toplumun en sıkıntılı döneminde, baskının, umutsuzluğun arttığı zamanlarda, güldürüye dayalı mizah ve karikatürler sıra dışı direnme ve muhalif tavır işlevi görmüştür. Umutsuzluğa kapılan, ezilen, horlanan, baskı altında tutulan ya da hürriyetinden yoksun bırakılmak istenen toplumun en çaresiz anlarında, mizah ve karikatür susmak yerine sesini yükseltmeye öncülük etmiştir. Cumhuriyetle birlikte yaşanan yeni inşa sürecinde ise mizah basını kamuoyu adına denetim işlevini yerine getirmede önemli rol üstlenmiştir. Millet egemenliğinin tesis edilmesinde ve sosyokültürel hayatın dönüştürülmesinde yaşanan aksaklıkları, kusurları ve kavgaları yansıtmayı başarmıştır.

Bu çalışmada; Milli Mücadele, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılışı ve Cumhuriyetin kuruluş yıllarındaki egemenlik ve bağımsızlık temalarının alternatif veri kaynakları karikatürler üzerinden sunumu incelenmektedir. Çoğunlukla simgelerin ve sembollerin üzerine inşa edilen karikatürlerin ilettiği mesajların ve taşıdığı örtülü anlamların çözümlenmesinde göstergebilimsel yöntem kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İletişim, Karikatür, Milli Mücadele, Mizah, Türkiye Büyük Millet Meclisi.

ABSTRACT

Humor, one of the most striking forms of social thinking, is among the witnesses of Turkey's National Struggle years with its unique language, style and line. An important aspect of the National Struggle, which was crowned with a victory that inspired all oppressed and exploited nations, was defended by using humor in the press and its special form, cartoons. The cartoons and humor used in the press had a unique effect on the dissipation of the negative atmosphere of the war, making the people believe in victory and preparing it. In the most troubled period of the society, in times of increased oppression and hopelessness, humor and cartoons served as an extraordinary resistance and oppositional attitude. In the most desperate moments of a society that is hopeless, oppressed, despised, oppressed or deprived of its freedom, humor and caricature have led the way in raising their voices instead of being silent. In the construction process of the Republic, the humor press played an important role in fulfilling the mission of control on behalf of the public. It has succeeded in reflecting the disruptions, flaws and quarrels experienced in the establishment of national sovereignty and the transformation of socio-cultural life.

In this study, The National Struggle, the opening of the Turkish Grand National Assembly and the presentation of the themes such as sovereignty and independence in the early years of the Republic through alternative data sources cartoons are examined. The method which is mostly built on icons and symbols cartoon of the message that the analysis of the implicit meaning of the message and move semiotic method is used.

Keywords: Communication, Cartoon, National Struggle, Humor, Turkish Grand National Assembly.

* Bu çalışma, 4-5-6 Aralık 2020 tarihinde gerçekleştirilen "Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Açılışının 100. Yılında 'Milli Egemenlik ve Temsil' başlıklı uluslararası sempozyumda sözlü sunumu yapılan "Milli Mücadele ve Cumhuriyetin İlk Yıllarındaki Karikatürlerle Milli Egemenliğin Sunumu" bildirisinin gözden geçirilmiş ve genişletilmiş şeklidir.

* Doç. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İletişim Fakültesi Radyo Televizyon ve Sinema Bölümü, haluk.olcekci@hbv.edu.tr, ORCID: 0000-0001-5571-907X.

Extended Abstract

One of the closest witnesses of the Turkish nation's war of independence, which started in 1919 and lasted until 1922, is the press of the period. The majority of the press in Istanbul and newspapers and magazines published in many cities of Anatolia made significant contributions to the national struggle despite being occupied. They contributed in lighting the fire of freedom, the nation's participation in the freedom struggle and explaining the cause of independence to the whole world. While a significant part of the Istanbul and Anatolian press of the period supported the National Struggle, there were also negative or dissident publications. The cartoon press, on the other hand, supported the National Struggle with the overwhelming majority, and some of them made publications against the National Struggle in Anatolia and the invaders in Istanbul.

One aspect of the National Struggle was the humor press and cartoons. In the most troubled period of the country, when oppression and hopelessness increased, humor and cartoons began to function as an extraordinary resistance and oppositional attitude. Despite being under heavy censorship, the press, cartoons and humorous products that supported the National Struggle had a serious contribution to dispel the hopeless atmosphere that was dominant in this period. Humor and caricature have led helped people to raise their voices in a society that is desperate, oppressed, despised, pressured or wanted to be deprived of its freedom instead of being silent in the most hopeless moments of a society.

The humor of the National Struggle period was used to create the propaganda front of an anti-imperialist war that would set an example for all oppressed nations, instead of making people laugh. The lines in his cartoons have turned into a sarcastic and sometimes harsh language that cannot remain indifferent to the war of independence and therefore describes the struggle between the invaders and the patriots. Although the National Struggle days and the Republic cartoons contain a humorous element, it is understood that they are serious artistic works that are more thought-oriented, oppositional and challenging.

The common theme of most cartoons during that period focused on the success of the National Struggle. For this reason, the main themes of the cartoons are those who fight for the homeland and the enemies. Those who wage the National Struggle are portrayed as heroes and valiant, while those on the opposite front are portrayed as invaders and traitors. The main figure of the cartoons of the period is the Greek King Constantine, who was drawn as the representative of the occupation. Although the other actors of the occupation, the British, Italians and French, are the subject of cartoons, the image of the enemy is mostly created through Greece. Because it is the Greek soldier advancing in Anatolia and persecuting the people.

The cartoons and humor press had a unique effect on the dissipation of the negative atmosphere of the war, making the people believe in victory and preparing it. The same effect continued in the process of integrating the political and cultural climate of the young republic with the people. It is seen that important messages were given through cartoons in preparing the public for the process by creating public opinion before the republic was declared. The republic is defined and its values are explained through cartoons, and the idea that the old system cannot be sustained is explicated to the people.

The semiotic method was used to analyze the messages conveyed and the implicit meanings of the cartoons, which are mostly built on symbols and images. In order to create the outlines of the subjects examined by semiotic analysis, signification systems other than language are introduced. In this context, answers were sought within the framework of semiotic theory in order to analyze the meaning of the representation of national sovereignty in the cartoons of the determined period, to make sense of the myths that were constructed and the ideology that was intended to be given. While the analyzes were being made, the environment in the construction of the narrative and the events and facts were also included in the research. The data obtained were presented in the context of the caricature by relating it. In this way, thanks to the information about the event it expresses, what the cartoon shows is made understandable. In the examined cartoons, instead of making an evaluation only through dialogues or drawings, the deep meaning formed by integrating both was tried to be revealed.

In the study, an analysis was made on the cartoons, which are among the alternative data sources, in order to understand Turkey's National Struggle and the first years of the Republic and to capture different perspectives on the events. It is based on the idea that the cartoonist is a witness of the events and the lines are documents. Thus, it is aimed to reach a different perspective beyond traditional sources in understanding the social, political and cultural environment. Thus, it is tried to understand which political and cultural conditions were

influential in the formation of the cartoons, which have a unique attitude in reflecting the cultural and social structure they are in, in the process leading to the National Struggle and the proclamation of the Republic. The data obtained from the cartoons about Turkey's National Struggle period, the establishment of the Grand National Assembly and the construction of the Republic are evaluated together with traditional history readings. In addition to the humorous text that conveys the events of the cartoons, the historical reading is done by extracting and analyzing the cultural codes and political meanings from the interpretations made with the symbolic language of the line. The paper aims to contribute to the field with the efforts to evaluate the years of the National Struggle, the psychology of the nation fighting for liberation, and the historical role of the Turkish Grand National Assembly, gathered in Ankara as the last hope of the homeland, through cartoons.

Giriş

Mizahın eğlencenin yanı sıra hoşgörüyü de içinde barındıran, kimi durumlarda zayıflıkları ve eksiklikleri bile gülmenin bir parçası haline getirebilen sanatsal bir tarafı vardır. Türk toplumu da geçmişten bugüne sahip olduğu değer ve alışkanlıklarında, zihin dünyasında mizahi bir bakışa her zaman sahip olmuştur. Güldürürken düşündürmenin, övgünün yanında iğnelemeyi ve yergiyi bir söz sanatı olarak kullanmanın ve zayıfın güçlü karşısında eleştiri hakkının bir aracı olarak mizah, Türk toplumunun her devirde başvurduğu kendini ifade biçimleri arasındadır. Yüzyıllardır bir eğlence şekli olmanın yanı sıra toplumsal eleştiri aracı olarak kullanılan Türk mizah geleneğinde Nasrettin Hoca'nın, Keloğlan'ın, Karagöz ve Hacivat'ın bu yüzden çok özel bir yeri vardır.¹ Toplumun hafızasında yer edinen mizah karakterleri, hem birer güldürü ustası hem de bilge kişi konumundadırlar. Milli hafızada yaşatılan bu karakterler üzerinden olaylara bakış, beğeniler ve eleştiriler rahatlıkla ifade edilebilmiştir. Türk toplumunun eğlendirme ve güldürmenin yanı sıra düşündürmeyi de içerisine katan geleneksel mizah anlayışı, Osmanlı'da basının gelişmesiyle birlikte karikatürlerle de sürdürülmüştür.²

Sözlerin yerine silahların konuştuğu ve bütün dünyaya sesini duyurmaya en fazla ihtiyacın hissedildiği Milli Mücadele döneminde, Türk milletinin imdadına mizahın keskin diliyle karikatürler yetişmiştir. Toplumun en sıkıntılı döneminde, baskının, umutsuzluğun arttığı zamanlarda, güldürüye dayalı mizah ve karikatürler sıra dışı direnme ve muhalif tavır işlevi görmeye başlamıştır. Umutsuzluğa kapılan, ezilen, horlanan, baskı altında tutulan ya da hürriyetinden yoksun bırakılmak istenen toplumun en çaresiz anlarında, mizah ve karikatür susmak yerine sesini yükseltmeye öncülük etmiştir.

Bu çalışmada incelenen dönem olan Türkiye'nin Milli Mücadele ve Cumhuriyetin ilk yıllarını anlamak ve olaylara yönelik farklı bakış açılarını yakalayabilmek için, alternatif veri kaynakları arasında yer alan karikatürler üzerinden bir çözümleme yapılmıştır. Karikatüristin yaşananların bir tanığı, çizgilerin ise belge niteliğinde olduğu³ düşüncesinden hareket eden çalışma; toplumsal, siyasal ve kültürel ortamın anlaşılmasında geleneksel kaynakların ötesinde farklı bir bakış açısına ulaşmayı amaçlamaktadır. Böylelikle içinde bulunduğu kültürel ve toplumsal yapıyı yansıtmada özgün bir tavır bulunan karikatürlerin oluşumunda, Milli Mücadele ve Cumhuriyetin ilanına uzanan süreç içerisinde hangi siyasal ve kültürel şartların etkili olduğu anlaşılmaya çalışılmaktadır. Türkiye'nin Milli Mücadele dönemi, Büyük Millet Meclisi'nin kuruluşu ve Cumhuriyetin inşasına ilişkin karikatürlerden elde edilen veriler geleneksel tarih okumalarıyla birlikte değerlendirilmektedir. Karikatürlerin olup bitenleri aktaran mizahi metnin yanı sıra, çizginin sembolik diliyle yaptığı yorumların içerisinden kültürel kodlar ve siyasal anlamlar çıkarılarak ve analiz edilerek tarihi okuma yeniden yapılmaktadır. Milli Mücadele yıllarını, topyekûn bir kurtuluş mücadelesi veren milletin psikolojisini ve vatanın son ümidi olarak Ankara'da toplanan Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin tarihi rolünü karikatürler üzerinden değerlendirme çabası, alana yeni verilerle katkıda bulunabilmeyi amaçlamaktadır.

İletişim, Karikatür ve Eleştiri

İletişim, en temel unsuru olan ileti aktarımının yanı sıra toplumsal paylaşımı ve etkileşimi özünde barındıran bir süreçtir. Mesajları oluşturulan bir kanal üzerinden alıcıya ulaştırmayı ifade eden iletişim, aynı zamanda anlamları ortak kılma gibi bir fonksiyonu da icra eder. İnsanın var olduğu her durum, bütün etkinlikler ve ilişki

¹ François Georgeon, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Gülmek mi?", *Doğu'da Mizah*, Der. Irène Fenoglio ve François Georgeon, Çev. Ali Berktaş, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2000, 90-92.

² Ferit Öngören, *Türk Mizahı*, İstanbul: İş Bankası Yayınları, 1998, 20-22.

³ Orhan Koloğlu, "Toplumsal Tanık Olarak Karikatür", *Ankara 2. Uluslararası Karikatür Festivali*, Ankara: Karikatür Vakfı Yayınları, 1996, 27.

türleri kendi içerisinde bir iletişim barındırır. Bu nedenle iletişimi bireysel etkileşime yönelik olduğu kadar toplumsal paylaşımı da kapsayan bir olgu olarak değerlendirmek doğrudur.⁴

İletişim olgusunu geliştiren ve bütün karmaşıklığı içerisinde vazgeçilmez yapan ise dildir. İletişimin vazgeçilmezi olan dil aynı zamanda düşüncüyü şekillendirmekte ve anlaşılmasını sağlamaktadır. Düşüncenin somutlaşması için her zaman bir dile ihtiyaç vardır. Her düşüncenin var olabilmesi ve değer taşıyabilmesi için mutlaka dil kalıbına, yani kelimelere ve şekillere dökülerek ifade edilmesi gereklidir. Bu nedenle dile getirilmeyen hiçbir düşüncenin varlığından bahsedilemeyeceği çok açıktır. Aynı şekilde dilde karşılığı olmayan herhangi bir hareketin ve varlığın düşüncede olabilmesi de mümkün değildir. İnsanlar ancak düşünce yetenekleriyle, kelimelerle, sembollerle ve şekillerle düşünebilirler. Dil sayesinde düşünce gelişimini sürdürebilir ve yeni kavramlar ve anlamlar oluşturarak zenginleşmeyi sağlar. Bu bağlamda herhangi bir kelimenin ya da resmin gerçek anlamından fazlasını anlatmaya başlamasıyla sembolizm doğmaktadır.⁵

Basının gelişmesinden yararlanarak etkinliğini artıran mizahın bir alt kolu olan karikatür, aynı zamanda iletişim biçimlerinden birisi olarak mesaj iletmek amacını taşımaktadır. Gülmenin sanatlı bir şekli olan mizahın çizgiyle buluşmasıyla karikatür doğmuştur.⁶ Karikatür abartılı bir dil kullanarak düşündürmenin yanı sıra güldüren resim veya çizimlerle her türlü olayın irdelenmesini anlatmaktadır. Karikatürün tarihi, günümüz popüler sosyal medya uygulamalarının iletişim dili haline getirdiği emojiler, semboller ve imgelerin hâkim olduğu internet çağından binlerce yıl önce, insanların duygularını ve düşüncelerini mağaralara çizdikleri resimlerle⁷ anlattığı döneme dayanmaktadır. Başka herhangi bir dile gereksinim duymayan karikatürün aslında kendisi başlı başına bir dildir. Kullandığı simgelerle kısa bir zaman aralığında algılanabildiği gibi, çok uzun süre hafızada kalabilme, aynı zamanda geniş anlamları barındırma avantajına sahiptir.⁸ Sayfalarca yazıyla anlatmaktan çok daha öz ve etkili biçimde mesajı verebilme yeteneği, etkili iletişimde karikatürü özel bir konuma getirmektedir. Verdiği mesajları ulusal ya da uluslararası kamuoyuna kolaylıkla aktarabilen karikatür, insanların düşüncelerini etkileyebilme ve değiştirebilme gücü sayesinde propaganda ve bilinç oluşturma faaliyetlerinin de etkili silahları arasındadır.⁹

Kitle iletişim araçlarının gelişimi, karikatürün geniş kitlelere ulaşmasında işlevsel bir kanalın açılmasını sağlamıştır. İletişim araçlarının mizaha yer vermelerinin temel sebepleri arasında, mizahın geniş izleyici kitlelerini çekebilmeye yardımcı olması önemli bir etkidir.¹⁰ Basın yayın organlarıyla bütünleşen bu sanat formu, böylelikle hem gelişimini hızlandırmış hem de geniş halk kitlelerine ulaşarak önemli bir iletişim aracına dönüşmeyi başarmıştır. Bir iletişim biçimi olarak popülerliğini artırdıkça, toplumsal ve siyasal direncin inşasına katkı veren araçlardan birisi haline dönüşmüştür.¹¹

Temel işlevi güldürmek olsa da, karikatür hazırlayanların amaç ve hedeflerine göre daha fazla işlevi yerine getirmektedir. Her durumda karikatürün bir ileti olduğu göz önüne alındığında haber verme işlevinden ve habercilikten söz etmek mümkündür. İletişim aracı olarak son derece farklı alanlarda kullanılabilen karikatürler, okuma yazma bilmeyen ya da uzun yazıları okumak istemeyen, zaman bulamayanlar dâhil pek çok kesime ulaşarak bilgi vermekte ve kanaat oluşumunda etkili olmaktadır. Bu çerçevede, karikatürü az çizgiyle çok şey anlatan ve bilgi veren bir iletişim aracı olarak tanımlayabiliriz.¹² Verilecek haberin çok geniş bir alanı kapsaması, sosyal, siyasal, kültürel, felsefi ve aktüel konuların karikatürün ilgi alanında olması doğaldır. Karikatürün siyasal eğitime yardımcı olması ve getirdiği toplumsal eleştiriyi kamuoyu oluşumunun etkili bir aktörü olduğu da bir gerçektir.¹³

İletişim sürecinin en önemli öğelerinden olan ortak anlamlar yaratabilme ve bunlar üzerinde uzlaşma sorunu, görsel iletişimin bir parçası olan karikatürde sorun olmaktan çıkmaktadır. Çünkü çizginin daha evrensel bir dili

⁴ Haluk Ölçekçi, "Türkiye'de Milliyetçi Mizah Örneği: Çaylak Dergisi", *Humanities Sciences*, 11/ 3 (Temmuz 2016), 175-176.

⁵ Carl G. Jung, "Approaching The Unconscious", *Man and his Symbols*, Ed. C. G. Jung, New York: Anchor Press Doubleday, 1994, 21.

⁶ John Morreall, *Gülmeyi Ciddiye Almak*, Çev. Kubilay Arsever-Şenar Soyar, İstanbul: Iris Yayınları, 1997, 6.

⁷ David Lewis Williams, *Mağaradaki Zihin, Bilinç ve Sanatın Kökenleri*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2019, 19-41.

⁸ Emre Becer, *İletişim ve Grafik Tasarım*, Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, 2005, 197.

⁹ Erol Mutlu, "Karikatür ve İletişim", *2. Uluslararası Ankara Karikatür Festivali*, Ankara: Karikatür Vakfı Yayınları, 1996, 30.

¹⁰ Jon Roedkelein, *The Psychology of Humor: A Reference Guide And Annotated Bibliography*. Westport: Greenwood Press, 2002, 140.

¹¹ Mutlu, "Karikatür ve İletişim", 29.

¹² Önder Şenyapılı, *Neyi, Neden, Nasıl Anlatıyor Karikatür Kim, Niye Çiziyor!?* Ankara: ODTÜ Geliştirme Vakfı Yayıncılık ve İletişim A.Ş. Yayınları, 2003, 201.

¹³ Hıfzı Topuz, *İletişimde Karikatür ve Toplum*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Basımevi, 1986, 78.

söz konusudur. Kendine has kodlara sahip bir iletişim biçimi olarak niteleyebileceğimiz semboller, figürler, çizgiler ve simgeler insanların bu görsel dili kullanmasını kolaylaştırmaktadır. Böylelikle kültürün inşasında yeni sembollerden, simgelerden, ikonlardan ve mitlerden yararlanılabilmekte ve iletişimde sağladığı kolaylık sayesinde zaman ve mekân boyutunda yaygınlaşması sağlanabilmektedir.¹⁴

Genel bir kategorileştirmede karikatürleri fikir ve eğlence türlerine göre sınıflamak mümkündür. Eğlenceye dayalı karikatürlerde iletişimsel mizah ön planda kurgulanırken, fikir karikatürlerinin iletilerinde öncelikli hedef davranışlar ve fikirlerdir. Burada mizah ikinci plandadır ve kimi durumlarda hiç kullanılmaması dahi söz konusudur. Fikir karikatürlerinin iç ve dış politika ile sosyal konular üzerine yoğunlaşan türleri vardır. Bilhassa kriz ve savaş dönemlerinde bu karikatürlerin milli çıkarlar etrafında birleştirici, cesaret aşılayıcı ve kitleleri harekete geçiren işlevine dünyada sıklıkla rastlanılmaktadır.¹⁵ Politik ve toplumsal özelliklere sahip karikatürlerin tasnifinde; 'tanımlayıcı' nitelikteki tarafsızlığı ön planda olanlar, 'güldürücü hiciv' niteliğindeki eleştiriye yasal bir hak olarak gören reform taraftarları, 'yıkıcı hiciv' niteliğindeki düşmanca ve acı verici tavra yönelenler ve 'övgücü' nitelikteki popüler konular üzerinden reklam yapanlar ayrımları yapılmaktadır.¹⁶

Herhangi bir toplumsal ya da politik mesaj taşıyarak sorumluluk almak yerine, eğlendirmeye dayalı çizgileri tercih eden karikatürler yaygın olmakla birlikte, mizahla karikatürün birlikteliğinden çoğunlukla eleştirel bir söylem ortaya çıktığı da bir gerçektir. Eleştirel yönü ağır basan bu karikatür formu daha sonra toplumsal ve kültürel konuları da ilgi alanına dâhil etmiştir.¹⁷ Eğlendirmenin dışında amaçlara sahip politik ve toplumsal karikatürler, ancak taşıdığı bir mesaj olduğunda yaygın olarak gerçek anlamda karikatür olarak nitelenmektedir. Politik karikatürlerde yazılı mesajdan daha çok, etkisi nedeniyle imaj (görüntü) üzerinden mesaj tercih edilmektedir. Burada verilen mesajın okuyucu tarafından üzerinde tartışma götürmeyecek bir açıklıkta ve derhal anlaşılacak seviyede olması önem taşımaktadır. Tarafsızlık gibi bir kaygısı olmayan bu tür karikatürlerin içinde bulunulan sosyal ve kültürel bağlamla, ne zaman, nerede ve hangi şartlarda takip edildiği çok önemlidir.¹⁸

Her ne kadar güldürü temalı gibi görünse de, karikatürün etkisi toplumların bunalımlı dönemlerinde ve totaliter rejimlerde ciddi sonuçlar doğurmuştur. İnce mizaha, alaya ve hicve dayanarak otoriteye karşı çıkış ve başkaldırı söylemi, karikatürü bir anda yıkıcı yönleri ağır basan bir muhalefet silahına dönüştürebilmektedir. Karikatür şaşırtmak ve dikkat çekmenin yanı sıra, bazı durumlarda yıkmak ve köklü değişim yaratmak amacı taşıyabilmektedir.¹⁹ Halkın duygu ve düşüncelerine tercüman olmayı, söylenemeyeni dile getirmeyi tercih eden karikatürler, kimi zaman da yönetimin yaptıklarını ya da yapamadıklarını sorgulamayı, bir nevi kamuoyu adına denetlemeyi üstlenmektedir.²⁰ Bu karikatürlerin eleştirel yönü, siyasal yapıların genellikle hoşuna gitmemekte ve kimi durumlarda cezalandırılmayla karşılık bulmaktadır.²¹ Karikatür insanın yer aldığı bütün toplumsal ortamlara eleştirel gözle bakmayı ve var olan çarpıklıkları, eşitsizlikleri, adaletsizlikleri ve düzensizlikleri kendine özgü dil ve anlatımla görsel bir esere dönüştürme işlevi görmektedir. Bilhassa toplumsal sıkıntıların yükseldiği dönemlerde yaşanan problemlerin çözümüne yönelik keskin eleştiriler getirebilen karikatürler, sorunların konuşulmasına ve çözüme kavuşturulmasına yardımcı olabilmektedir.²²

Göstergebilimsel Çözümleme Yöntemi

Karikatürün iletildiği mesajları anlayabilmek için kullanılan farklı yöntemler içerisinde, görünürde verilen mesajın ardında bulunan anlamları yorumlamaya yardımcı olacak göstergebilimsel (semiotic) çözümleme kullanılmıştır. Yöntemin tercih edilmesinin en önemli nedeni, görünenin yanı sıra görünmeyen mesajı anlamaya çalışmaktır. Daha çok simgelerin ve sembollerin üzerine inşa edilen karikatürler, mesaj içeren birer ileti olarak

¹⁴ Abdullah Ayaydın, "Evrensel Dil ve Semboller Dünyası: Görsel Sanatlar", *Fine Arts*, 7/3 (Nisan 2012), 259-265.

¹⁵ Thomas Milton Kemnitz, "The Cartoon as a Historical Source", *Journal of Interdisciplinary History*, 4/1 (Summer 1973), 82.

¹⁶ John A. Lent, "Politika ve Çizerlik", *Ankara 7. Uluslararası Karikatür Festivali-Karikatür ve Siyaset*, Ankara: Karikatür Vakfı Yayınları, 2001, 35-39.

¹⁷ Mutlu, "Karikatür ve İletişim", 29.

¹⁸ Hıfzı Topuz, *Başlangıcından Bugüne Dünya Karikatürü*, İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 1997, 12.

¹⁹ Topuz, *İletişimde Karikatür ve Toplum*, 94.

²⁰ Niyazi Yoltaş, "Karikatür Sanatı ve Siyaset", *Ankara 7. Uluslararası Karikatür Festivali*, Ankara: Karikatür Vakfı Yayınları, 2001, 93-94.

²¹ Atilla Özer, *Karikatür Yazıları*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2007, 55-56.

²² Jack Mierop, "Humor And Relationship Satisfaction", *Unpublished Master Dissertation*, California: State University, UMI Dissertation Information Service, 1999, 8.

açık anlamların yanı sıra pek çok örtülü anlamı da barındırmaktadırlar. Bu nedenle tarihi, siyasal ve sosyal olguyu ihtiva eden karikatürleri açıklamada çoğunlukla göstergebilimsel yöntem tercih edilmektedir.

Göstergebilimsel çözümlemeyle incelenen konuların taslaklarını yaratmak için dil dışındaki anlamlandırma dizgeleri ortaya konulmaktadır.²³ Bu çerçevede, belirlenen döneme ilişkin karikatürlerde milli egemenliğin temsiline ilişkin anlamı çözümleyebilmek, inşa edilen mitleri ve verilmek istenen ideolojiyi anlamlandırabilmek için göstergebilim kuramı çerçevesinde sorulara yanıtlar aranmıştır. Analizler yapılırken anlatının inşasındaki ortam ile olay ve olgular ayrıca araştırmaya dâhil edilmiştir. Elde edilen veriler bağlam çerçevesinde karikatürle ilişkilendirilerek sunulmuştur. Böylelikle ifade ettiği olayla ilgili bilgi sayesinde, karikatürün neyi gösterdiği anlaşılır hale getirilmiştir. Karikatürün hangi gösterenlerle anlatıldığı ve gösterilenin ne olduğu sorularına cevap bulunmaya çalışılmıştır. Barthes'in kavramları üzerinden yapılacak çözümlemede, düzanlam ve yananlamlar ana çerçeveyi oluşturmaktadır.

Milli Mücadele yılları, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin faaliyetleri ve Cumhuriyetin ilk dönemine ilişkin karikatürlerde kullanılan görseller ve metin unsurları bir arada incelenmektedir. Barthes,²⁴ göstergebilimcinin resim ve yazıyı birlikte ve aynı biçimde ele alabileceğini düşünmektedir. Buna göre her iki unsur da birer göstergedir ve anlatım işlevleri aynıdır. Resim ve yazı birlikte nesne ve dil oluştururlar. Çalışma boyunca göstergeleri birleştirme yönteminden yararlanılarak, döneme ait karikatürlerdeki görseller ve metinlerin birlikte incelenmesi yoluna gidilmiştir. Böylelikle incelenen karikatürlerde sadece diyaloglar ya da çizimler üzerinden bir değerlendirme yapmak yerine, her ikisini bütünleştirerek oluşan derin anlam ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır.

Göstergebilimsel çözümlemede ulaşılan bulguların düzanlam ve yananlamlarını, gösterileni ve inşa edilen anlamları analiz ederken, Van Dijk'ın²⁵ alana kattığı kavramlardan yararlanılmıştır. Söylem, ima ve ideoloji kavramlarıyla yapılan çözümlemelerde, yerelin yanı sıra küresel tutarlılığı esas alan söyleme özel bir önem verilmektedir. Kullanılan metinlerde, anlamsal ilişkilerle birlikte semantik bir bütünlük söz konusudur. Diğer taraftan, metne yönelik bilgilerin genellikle açık olarak ifade edilmek yerine ima yoluyla kullanılması, arka plan bilgisine ulaşmak için kelimelerin, cümlelerin ve metinsel ifadelerin çıkarımlarda bulunarak ortaya konmasını gerektirmektedir. Söylenmeyenin analizi, karikatürlerdeki resim ve yazıyla ifade edilen anlamın ötesine geçmeyi sağlamaktadır.

Milli Mücadele ve Cumhuriyetin İlk Yıllarındaki Karikatürlerde Milli Egemenliğin Sunumu

Milli Mücadele yılları, Türk milletinin 1919'da başlayıp 1922'ye kadar süren bağımsızlık savaşını anlatmaktadır. Kurtuluş Savaşı veya İstiklal Harbi gibi adlandırmalarla anılan bu dönemin en yakın şahitleri arasında dönemin basını da yer almaktadır. İşgal altında olmasına rağmen İstanbul basınının büyük çoğunluğu ve Anadolu'nun birçok şehrinde çıkan gazete ve dergiler hürriyet ateşinin yakılmasında, milletin özgürlük mücadelesine katılmasında ve bağımsızlık davasının bütün dünyaya anlatılmasında kayda değer katkılar sağlamıştır. Dönemin İstanbul ve Anadolu basınının önemli bölümü Milli Mücadele'ye destek vermekle birlikte, aleyhte veya muhalif yayınlar da olmuştur.²⁶

Milli Mücadele dönemi basınında bir cepheyi de mizah basını ve karikatürler açmıştır. Bu dönemde yayılmak istenen ümitsiz havanın dağıtılmasında karikatürler ve mizahi ürünler ciddi bir katkıya sahiptir. Halkın moral değerlerini yükseltmeyi amaçlayan mizah dergilerinin yayınları, dönemin ağır şartlarına rağmen kayda değer bir artış göstermiştir. Milli Mücadele yıllarında faaliyet gösteren mizah dergilerinin sayısı yirmiyi aşmıştır.²⁷

Milli Mücadele karikatürlerindeki çizgiler, yaşanan bağımsızlık savaşına kayıtsız kalamayan ve bu nedenle işgalciler ve vatanseverler arasındaki mücadeleyi anlatan alaycı ve yer yer sert bir dile ister istemez dönüşmüştür. Bu dönemin mizahı, insanları güldürmek gibi bir amaç yerine, ezilen bütün milletlere örnek teşkil edecek antiemperyalist bir savaşın propaganda cephesini²⁸ oluşturmak için kullanılmıştır. Hemen hepsi Sanayi-

²³ Roland Barthes, *Göstergebilimsel Serüven*, Çev. Mehmet Rifat ve Sema Rifat, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2009, 88.

²⁴ Roland Barthes, *Çağdaş Söylenler*, Çev. Tahsin Yücel, İstanbul: Metis Yayınları, 2011, 184.

²⁵ Teun A. Van Dijk, *News As Discourse*, New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates, 1988.

²⁶ Ömer Sami Coşar, *Milli Mücadele Basını*, İstanbul: Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, 1964.

²⁷ Hakan Derman, "Mizah Dergileri ve Karikatür", *Türkiye'de Dergiler Ansiklopediler (1849-1984)*, İstanbul: Gelişim Yayınları, 1984, 74.

²⁸ Antiemperyalist bu cephenin önemli üyelerinden birisi, İngiliz sömürgesi Hindistan'dır. Müslüman ve Hindu bütün Hindistan'ın Anadolu'nun işgaline bakışını Hint Hilafet Komitesi'nin 5 Mart 1922 tarihli şu açıklaması yansıtmaktadır: "Sevr Antlaşması,

i Nefise Mektebi'nde eğitim almış çizerler dönemin dergilerinde adeta birer savaşçı, karikatürler cephane ve dergiler silah gibi kullanılmıştır.²⁹

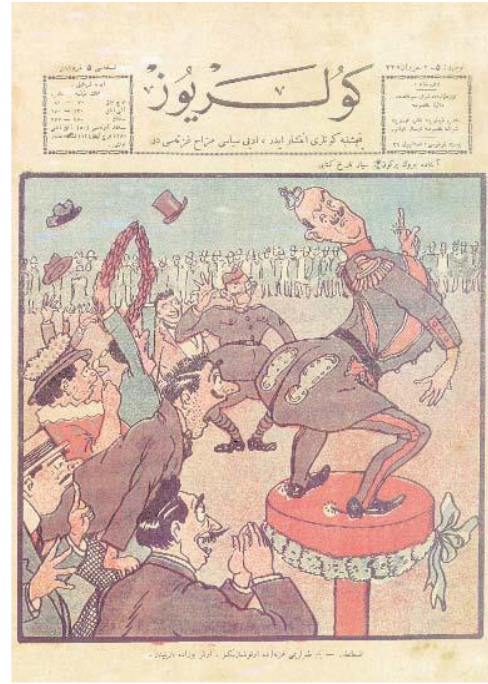
Mizah ve karikatür basınının henüz dikkat çekmeye başladığı bir sırada, ülkede Mondros ateşkes anlaşmasının ardından İstanbul'a savaş gemilerinin demirlediği, yurdun pek çok bölgesinin işgal altına düştüğü ve nihayetinde 15 Mayıs 1919'da İzmir'in işgal edildiği ümitsiz ve ağır bir atmosfer hüküm sürmektedir. İmparatorluğun tarih sahnesinden çekilmesine yol açan Birinci Dünya Savaşının yıkıcı etkisine rağmen, son vatan parçası Anadolu'yu kurtarma ümidiyle direniş hareketleri ortaya çıkmaktadır. Anadolu'nun işgale uğrayan her yerinde gösterilen mukavemetle Milli Mücadele fiilen başlarken, direnişi desteklemek amacı taşıyan basın faaliyetlerinde de önemli bir artış yaşanmıştır.³⁰ Mizah dergileri ve aslında genel olarak basının önemli bir bölümü, yaşanan ağır işgal şartlarına rağmen hiçbir zaman ümidi yitirmeden halka inanç ve moral aşılayacak çizgide yayınlarını sürdürmüştür.

Milli Mücadele'ye destek vermek amacı taşıyan mizah basınının en önemlileri arasında yer alan Güleryüz Dergisi³¹, yayınlarını işgal altındaki İstanbul'dan sürdürmüştür. İşgalin ve sansürün ağır şartlarında Milli Mücadele'yi ve Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni cesaretle desteklemiş, İstanbul Hükümeti'nden yana olan gazeteler ve işgal güçleriyle mizahi bir dille ve alaycı bir üslupla mücadele etmiştir.

Güleryüz'ün birinci sayfasından okuyucuyla buluşturulan her karikatür, savaşın ve işgalin atmosferine uygun konuları ele almaktadır. Şekil 1'de yer alan 2 Haziran 1921 tarihli karikatür, Anadolu'daki Yunan işgaline ve ilerleyişine bir karşılık niteliğindedir.

Gösterge: Yunan ordusu/ *Gösterenler:* Yunan Kralı Konstantin, askerler, tekme izleri, eğlence masası/ *Gösterilenler:* Mağlubiyetin izleri, eğlencenin şaşkınlığa ve zafer coşkusunun endişeye dönüşü/ *Düzanlam-Yananlam:* Karikatürde zafer kutlaması yapan Yunan ordusu resmedilmektedir. Ancak detaya bakıldığında, Yunan Kralı'nın ardındaki tekme izleri ve eğlenceli yüzlerin bir kısmında beliren endişeli ifadeler, zaferin her an mağlubiyete dönüşeceğini göstermektedir. Savaşın propaganda cephesinde önemli işler yapan Güleryüz, düşmanın sevincinin geçici olduğunu vurgulamaya ve moralleri yüksek tutmaya çalışmaktadır.

Türk ordusunun ve Anadolu'nun moral motivasyonunu yükseltmeyi amaçlayan karikatürde, Yunan Kralı Konstantin üzerinden işgal ordusuna karşılaşılabilecekleri akıbeti hatırlatan göndermeler yapılmaktadır. Karikatür,

Şekil 1: Güleryüz, 2 Haziran 1921/1337, 5, 1.

Konstantin: Benim zaferlerimi gazetelerde okuyamazsınız. Onlar burada yazılıdır.

Müslüman ve Hindu bütün Hindistan halkının gözünde, İslam'a karşı işlenmiş bir suçtur". (Bkz. Stanford Shaw, *From Empire to Republic, The Turkish War of National Liberation*, 3/5, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2000, 840.

²⁹ Turgut Çeviker, *Karikatür Üzerine Yazılar*, İstanbul: İris Yayıncılık, 1997, 22.

³⁰ 1920-1922 yılları arasında Türkiye'de görev yapan Sovyet gazeteci K. Yust'un "Anadolu Basını" (Anatoliskaya Peçat) adıyla yayınladığı kitabında, dönemin basınına ilişkin ayrıntılı bilgiler verilmektedir. Kuvayı Milliye'nin hâkimiyetindeki bölgelerde 1918'de 15 yayın organı bulunduğu ve bunların ikisinin aynı yıl kapandığı bilgisini veren Yust, 1919'da 14 yeni yayın organının ortaya çıktığını ve üçünün kapandığını, 1920'de 11 yayın organı kurulduğunu ve bir tanesinin kapandığını, 1921'de 25 yeni yayının başladığını ve 12'sinin kapandığını, 1922 Mayısına kadar ise 16 yeni yayının çıktığını ve ikisinin kapandığını belirtmektedir. Yust, 1 Mayıs 1922 tarihi itibarıyla Kuvayı Milliye'nin hâkimiyetindeki 28 kentte 50 gazete ve 10 derginin yayınlandığı, 20 kadarının ise kapandığı bilgisini vermektedir (s.48-49). Ayrıntılar için bkz. K. Yust, *Kemalist Anadolu Basını*, Yay. Haz. Orhan Koloğlu, Ankara: Çağdaş Gazeteciler Derneği, 1995.

³¹ Gülerüz Dergisi 5 Mayıs 1921 ile 14 Ağustos 1923 tarihleri arasında renkli baskıyla 122 sayı çıkan haftalık mizah yayınıdır. Aynı zamanda derginin karikatürlerini de çizen Sedat Simavi tarafından yayınlanan Gülerüz'e Cevad Şakir, Ercümen Ekrem, Ahmet Rasim gibi isimler yazılarıyla katkı vermiştir. Bkz. Cüneyd Okay, *Dönemin Mizah Dergilerinde Milli Mücadele Karikatürleri 1919-1922*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2004, 9.

ilerleyen Yunan işgalinin Eskişehir, Uşak ve Bursa cephelerine ulaşmasına karşılık, 10 Ocak ve 1 Nisan'da Türkiye Büyük Millet Meclisi ordularının İnönü'de elde ettiği zaferlerin psikolojik atmosferi nispeten düzelttiği bir zamanda yayınlanmıştır. Ancak işgalin başındaki Başbakan Venizelos'un istifası ve ölen Yunan kralının yerine 'megali ideacı'³² Konstantin'in geçmesiyle ilerleyişin devam edeceği endişesi derinleşmeye başlamıştır. Nitekim İzmir'e gelen Yunan Kralı Kostantin, Anadolu'daki işgalci Yunan ordusuna "Askerler! Vatanın sesi beni yeniden sizin komutanınız olmaya çağırıyor. Elen ülküsü için çarpışıyoruz. İleri!" şeklinde seslenmekle,³³ İnönü'de bozulan morallerini düzeltmeyi amaçlamaktadır. Güteryüz'ün karikatürü, Yunan Kralı Konstantin'in yayılcı emellerinin başarı şansının olmadığını alaycı bir üslupla hatırlatarak Türk tarafının morallerini ve inançlarını yükseltme, düşmanı ise endişeye sevk etme çabasıdır. Güteryüz'ün birinci sayfasındaki karikatür, Yunan emellerine İnönü cephesinden sonra, mizahi bir dille karikatür üzerinden verilmiş kesin bir cevap niteliği taşımaktadır. Türklerin yıkılan imparatorluğun enkazı altında kaldığı ve işgale hiçbir tepki veremeyeceği düşüncesiyle kolay bir zafer peşindeki Yunan ordusunda yaşanan şaşkınlığı ve bozgun havasını karikatürde okumak mümkündür. Propaganda amacıyla kullanılan karikatürün Türkler için taşıdığı mesaj ise henüz bütün ümitlerin tükenmediğini ve işgale karşı durulabileceğini anlatmaktadır.

Mizahın daha çok gülümseten, hoşgörü ve ılıman iklim yaratan dilinin işgalciler ve onlara yardım eden işbirlikçiler karşısında terk edildiği bu dönemde, daha çok yergi, alay, saldırgan, teşhirci ve parçalayıcı tavır dikkat çekmektedir.³⁴ Üstelik safların gittikçe keskinleştiği bu dönemde sadece işgalci itilaf devletleri değil Osmanlı yönetimi de hedefe konmaktadır. Padişahın ve Meclis'in içine düştüğü çaresizlik karikatürlerde sıklıkla ifade edilmektedir.

Güteryüz'ün öncülü sayılan Diken³⁵ mizah dergisinde, kapanan Osmanlı Mebusan Meclisi'nin tasviri o günlerin siyasi atmosferini özetler niteliktedir. Şekil 2'deki 13 Ocak 1919 tarihli karikatür, Tevfik Paşa Hükümeti'nin programını ilan edişini konu almakla birlikte, aslında bu program vasıtasıyla Osmanlı hükümetlerinin kısa ömürlülüğünü ve çaresizliğini gözler önüne sermektedir.

Gösterge: Osmanlı Hükümeti/ *Gösterenler:* Tevfik Paşa, Meclis kürsüsü, hükümet programı, kilit ve anahtar/ *Gösterilenler:* Hükümet programının ilan edilmesine karşın uygulama şansının olmadığı, hükümete biçilen ömrün kısıllığı/*Düzenlam-Yananlam:* Alt yazıyla birlikte değerlendirildiğinde karikatürün düz anlamı, Meclis-i Mebusan'da yeni hükümet programının okunmasını anlatmaktadır. Yan anlamda, hükümet programı ile programa iliştirilen kilit arasında bir bağ vardır. Program okunmakla birlikte uygulama şansı bulamayacağı, hükümetin uzun ömürlü olamayacağı anlatılmaktadır.

Birinci Dünya Savaşından yenilgiyle çıkılması ve İtilaf gemilerinin İstanbul'a girmesi üzerine Aralık 1918'de Meclis-i Mebusan'ı dağıtan Padişah, kendisine yakın isimlerden oluşan hükümeti 13 Ocak 1919'da Tevfik Paşa'ya kurdurmuştur. İkinci Meşrutiyet'ten itibaren dört defa Sadrazamlık makamına gelen Tevfik Paşa, Osmanlı'nın son sadrazamıdır. Tevfik Paşa, 21 Şubat 1921'de yapılan Londra Konferansında İstanbul Hükümeti'ni temsil etmesine rağmen Türkiye'nin tek temsilcisinin Ankara Hükümeti olduğunu söyleyerek dış

³² Megali İdea, aralarında çoğunluğu Türklerin yaşadığı yerlerin olduğu bölgelerin Yunan Devleti hâkimiyetine geçirilmesini ve Bizans İmparatorluğunu yeniden diriltmesini amaçlayan yayılcı fikirdir. Megali İdea'yı Yunan yayılcılığının temel belgesi haline getiren şair Rigas Ferreros'un 1796 yılında Viyana'da bastırıldığı haritadaki sınırların Balkanların büyük bölümü, Anadolu'nun yarısından fazlası, Ege Adaları ile Girit, Rodos, Trakya, İstanbul ve Kıbrıs'ı içine almaktadır. Megali İdea 1840'lı yıllardan itibaren Yunanistan iç ve dış politikasında egemen olmuş ve 20. yüzyılın başlarındaki Balkan Savaşları ve Anadolu'nun işgalinin fikri motivasyonunu sağlamıştır. Filiki Eteryas (1814) ve Etniki Eteryas (1894) gibi örgütler tarafından belirlenen Megali İdea hedefleri şöyle sıralanmaktadır: Yunan'a bağımsız bir ülke sağlamak, Batı Trakya ve Selanik'in ilhaki, Ege adalarının ilhaki, Oniki adalar ve Girit'in ilhaki, Batı Anadolu'nun ilhaki, Kıbrıs'ın ilhaki, Pontus Rum devletinin kurulması, İstanbul'un ele geçirilmesi ve Bizans İmparatorluğu'nun yeniden diriltilmesi. Bkz. Sabahattin İsmail, *Kıbrıs Sorununun Kökleri*, Lefkoşa: Akdeniz Haber Ajansı, 2000, 8. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Hamdi Ertuna, Necati Ökse, *Türk Yunan İlişkileri ve Megalo İdea*, Ankara: Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Resmi Yayınları, 1975.

³³ Turgut Özakman, *Şu Çılgın Türkler*, Ankara: Bilgi Yayınevi, 2005, 137.

³⁴ Dönemin mizah basınında yaşanan bu değişim ve cepheleşmeye dair çalışmalar için bkz. Fevzi Çakmak, "Milli Mücadele Dönemi Türk Mizahında Muhafız Bir Kimlik: Ali Kemal", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 34/2 (Aralık 2019), 413-441; Yenil Ünal, "Refik Halit Karay ve Milli Mücadele", *History Studies (International Journal Of History)*, 5/1, 367-389.

³⁵ Diken, 30 Ekim 1918'den 19 Eylül 1920'ye kadar yayınlanan mütareke dönemi dergisidir. Sedat Simavi tarafından yayınlanan dergi, 15 günde bir olarak başladığı yayın hayatına, daha sonra haftalık olarak devam etmiş ve toplam 72 sayı yayınlanmıştır. Sedat Simavi'nin karikatür ve yazılarının yanı sıra, dergiye Yusuf Ziya (Ortaç), Aka Gündüz, Rıza Tevfik (Bölükbaşı), Ömer Seyfettin gibi isimler katkı vermiştir. İki yılı bulan yayın hayatı boyunca ülkenin içinde bulunduğu durumu yansıtan haberleriyle ve karikatürleriyle milli harekete önemli katkılar veren Diken, Milli Mücadele karşıtı gazetelerle mizah aracılığıyla mücadele etmiştir. Bkz. Çeviker, *Karikatür Üzerine Yazılar*, 32.

dünyaya karşı iki başlı görünümü ortadan kaldıran önemli bir adım atmaktan çekinmemesiyle tarihteki yerini almış bir isimdir.³⁶ Bu tavrı, Ankara tarafından 'vatanseverce' olarak nitelenmiştir.³⁷ Ancak Tevfik Paşa'nın 1919 şartlarında işgal altında kurduğu hükümet, Diken gazetesindeki karikatürün yansıttığı gibi son derece zayıf ve her an yıkılmaya mahkûmdur. Savaşta ağır mağlubiyetin İstanbul hükümetlerine yetkilerini ve Meclis-i Mebusan'a egemenlik haklarını kullandırtmayacağı açıkça görülmektedir. Mütareke İstanbul'unda hükümetler ve sadrazamların ömürleri aylarla sınırlı hale gelmiş, savaşın galiplerini memnun etmek gittikçe zorlaşmış ve hükümetler çaresiz kalmıştır.

Nitekim Tevfik Paşa 13 Ocak'ta hükümeti kurmasına rağmen, 24 Şubat'ta yenileyerek Fransız ve İngiliz yanlılarını da kabineye almak mecburiyetinde bırakılmıştır. Buna rağmen değişiklikleri yeterli bulmayan Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın baskıları sonucu 3 Mart 1919'da istifa ederek, tıpkı Diken'in karikatüründe gösterdiği gibi çok kısa sürede programına kilit vurmuştur.

Ülkede yaşanan büyük yıkımın bir yansıması olan siyasi istikrarsızlık sık sık hükümet değişikliklerine yol açmakla kalmamış, Meclis-i Mebusan'ın çalışmaları da bu olumsuz vaziyetten fazlasıyla etkilenmiştir. Osmanlı Devletinin en uzun ömürlü ikinci Meclisi olarak 1914'den 1918'in sonlarına kadar faaliyette bulunan Meclis-i Mebusan'ın feshedilmesinin ardından, işgal altındaki yurt dışında seçimler ancak Aralık 1919'da yapılabildiği. Şartların ağırlığına ve zorluklara rağmen yapılan seçimlerden sonra 12 Ocak 1920'deki ilk toplantıda ancak 72 Mebus hazır bulunabilmiştir. Henüz İstanbul'un işgal edilmediği ancak limanlarında demirleyen düşman gemilerinin tehdidi altında can güvenliğinin ve devletin egemenlik haklarının korunmasının zorlaştığı bir ortamda toplanan son Osmanlı Meclisi'nin ömrü de çok kısa olmuştur.

Milli Mücadele'yi destekleyen dergilerden olan Alay'ın³⁸ 31 Ocak 1920 tarihli sayısında, düşman gemilerinin gölgesindeki payitahtta henüz yeni seçilmiş Meclis-i Mebusan'ın dördüncü oturumundaki atmosfer karikatürize edilmektedir. Şekil 3'teki bu karikatürde, Meclis'in geçici başkanlık seçimlerinde yaşanan hararetli tartışma mizahi bir dille verilmektedir. İşgal tehdidi altındaki Meclis'in başkanlık seçimine kilitlenmesi ve çeşitli ittifaklar sonucu Reşat Hikmet Bey'in tartışmalar arasında seçilmesine mizahın bakışı sıradan olmamıştır. Karikatürün alt yazısında Meclis'in işlevsizleşmesini çarpıcı bir şekilde anlatmaya yönelik benzetmeler dikkat çekicidir.

Gösterge: Meclis-i Mebusan'da gerilimli oturum/ **Gösterenler:** Mebuslar, Meclis oturumu, Meclis kürsüsü, tartışma ortamı/ **Gösterilenler:** Son Osmanlı Mebusan Meclisi'nde yaşanan kargaşa ve kavga ortamının, gerilimin yükselişinin betimlenmesi/ **Düzanlam-Yananlam:** Karikatürün düz anlamı, Meclis oturumundaki hararetli bir tartışmayı anlatmaktadır. Yanlamında ise; bağlamı içerisinde değerlendirildiğinde, memleketin içinde bulunduğu ağır şartlara gönderme yapılarak, tartışılan konunun önemsizliği vurgulanmaktadır.

Şekil 2: Diken, 23 Ocak 1919/1335, 8.

Müstakbel Hükümetin Meclis-i Mebusan'da okunmak üzere hazırladığı program

³⁶ İbnülemin Mahmut Kemal İnal, *Son Sadr-ı Azamlar*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 1982, 1732.

³⁷ Salahi Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, İki cilt, 1986. 127. Ayrıca bkz. Nurten Çetin, *Son Sadrazam Ahmet Tevfik Paşa*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2016.

³⁸ Alay, 10 Ocak 1920'den 27 Mart 1920'ye kadar 12 sayı yayınlanmış etkili bir mizah dergisidir. Aka Gündüz ve Ercüment Ekrem tarafından yayınlanan derginin çıkış amacı, Milli Mücadele'yi desteklemektir. Alay'ın yazı kurulunda Ahmet Rasim ve Osman Cemal (Kaygılı) gibi isimlere yer verilirken, karikatürlerinde ise Aka Gündüz'ün yanı sıra Nurullah Cemal (Berk) ve Ulvi Kazım öne çıkmaktadır. Dergi, Milli Mücadele'yi örgütlemek üzere Anadolu'ya geçen Mustafa Kemal Paşa'nın liderliğini pekiştiren, buna karşılık Ali Kemal, Refik Halit, Refi Cevat gibi dönemin etkin gazetecileri ve Damat Ferit gibi politikacıları aleyhine yayınlarıyla dikkat çekmiştir. İstanbul'da çıkan derginin kurucularından Aka Gündüz'ün Anadolu'ya geçişiyle kapanmak zorunda kalmış, ancak Aka Gündüz Ankara'da çıkardığı Anadolu'da Peyam-ı Sabah'la faaliyetlerini devam ettirmiştir. Bkz. Yaşar Zorlu, "Mütareke İstanbul'unda Mizah Gazetesi 'Alay' ve Politik Tavrı", *NWSA Humanities*, 10/1 (Ocak 2015), 15-36.

Şekil 3: Alay, 31 Ocak 1920/1336, 4, 4.

*Salı pazarı bostan sergisinde ilk hezeyan (üst yazı)
Nisab-ı ekseriyet ve müzekerat - Hezeyan!*

Her şeye rağmen son Osmanlı Meclis-i Mebusan'ı çok kısa süre yürütebildiği yasama dönemi içerisinde tarihi seyri değiştirecek önemli kararlar almayı başarmıştır. Bu kararların en önemlisi, Türkiye'nin milli sınırlarını yeniden çizen ve Anadolu'daki Milli Mücadele için bir hedef haline gelen Misak-ı Milli belgesinin kabulüdür. 28 Ocak 1920 tarihinde kabul edilen Misak-ı Milli, altıncı Osmanlı Mebusan Meclisi'ni tarihe geçiren bir vesika olmasının yanı sıra, yakın gelecekte yeniden inşa edilecek Türk devletinin sınırlarını da belirlemiştir. Anadolu'da yürütülen Milli Mücadele'yle amaçları örtüşen bu önemli karar, bütün dünyaya Türk milletinin kendi vatanında ve tam bağımsız olarak yaşayacağını ilan etmiştir.³⁹ Bu anlamda, Osmanlı Mebusan Meclisi'nin aldığı son kararlar arasında bulunan Misak-ı Milli'yi, Türkiye'nin imparatorluktan ulus devlete geçiş projesi olarak değerlendirmek çok da yanlış olmayacaktır. Osmanlı Devleti'nin Kanuni Esasi'yi hazırlaması ve meşruti yönetime geçişinin ardından 19 Mart 1877'de toplanan ilk Umumi Meclis, Türkiye'de parlamento geleneğinin oluşmasında önemli bir ilk adım olmuştur. Son Osmanlı Meclisi'nin aldığı Misak-ı Milli kararını Ankara'da toplanan Büyük Millet Meclisi'nin hayata geçirmesi, Türkiye'deki parlamento geleneğine ve devletin sürekliliğine işaret etmektedir. Bu anlamda 23 Nisan 1920'de toplanan Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni Türkiye'nin 7. Meclisi olarak nitelemek mümkündür.⁴⁰ Zaten Osmanlı'nın son Meclis-i Mebusan'ı, Misak-ı Milli kararından çok kısa bir süre sonra 16 Mart'ta İstanbul'un işgal edilmesiyle dağıtılmış ve üyelerinin bir kısmı

³⁹ Durmuş Yılmaz, "Misak-ı Milli ve Yeni Türk Devletinin Kuruluşu", *Misak-ı Milli ve Türk Dış Politikasında Musul*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 1998, 39.

⁴⁰ İstanbul'un işgali ve Mebusan Meclisi'nin kapanmasının ardından, Mustafa Kemal Paşa Ankara'da açılacak Meclis'in Kurucu Meclis (Meclis-i Müessisan) olmasını arzuluyordu. Ancak aralarında Erzurum'daki 15. Kolordu Komutanı Kazım Karabekir Paşa ve son Mebusan Meclisi başkanı Celalettin Arif Bey gibi pek çok ismin itirazlarıyla, açılacak Meclis "Salahiyeti Fevkaledeyi Haiz (olağanüstü yetkili) Meclis" diye tanımlanmıştır. 23 Nisan 1920'de Ankara'da toplanan Büyük Millet Meclisi'nin yeni bir Meclis mi, yoksa İstanbul'daki Meclis-i Mebusan'ın devamı mı olduğu üzerine tartışmalar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Mizyal Karaçam Şengil, *Birinci Dönem TBMM'nde Düşünce Akımları (1920)*, İstanbul: Cem Yayınları, 1996.

Malta adasına sürgüne yollanırken, bir kısmı da Ankara'ya geçmeyi başararak 23 Nisan'da açılacak Büyük Millet Meclisi'nde görevlerine devam etmiştir.

Ülkenin bağımsızlığını ve egemenliğini temsil etmeye başlayan Türkiye Büyük Millet Meclisi, en büyük desteğini yayınlarını ağır baskı ve sansür altında sürdüren İstanbul ve Anadolu'daki basından almıştır. Mizah basını ve karikatürler ise düşmanın moralini bozmaya ve halkın milli orduya güvenini artırmaya yönelik yayınlarını aralıksız sürdürmüştür. Misak-ı Milli'nin, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin ve Ankara Hükümeti'nin milli hedefi haline geldiğini karikatürlerden okumak mümkündür. Satvet-i Milliye'nin⁴¹ 17 Nisan 1922 tarihli sayısındaki karikatür, Misak-ı Milli'yi konu edinmektedir.

Gösterge: Asker kıyafetli Türkün diplomat Avrupalıdan hesap soran imajı/ *Gösterenler:* Lloyd George'un kulağının çekilmesi, elinde silahıyla tehditkâr konumda Türk askeri, diplomatik sandalye, ateşli silah/ *Gösterilenler:* Askeri gücün diplomasiyi yenmesi/ *Düzanlam-Yananlam:* Karikatürün düz anlamı, diplomasinin silahlı güce karşı koyamayacağı ve cephedeki zaferin nihai olduğu imajıdır. Yan anlamında ise, Sakarya savaşından sonra itilaf devletlerinin mütareke teklifleri karşısına eli güçlü bir şekilde çıkan TBMM Hükümeti'nin Misak-ı Milli'yi gerçekleştirme arzusu karikatürize edilmektedir.

Satvet-i Milliye'nin birinci sayfasında yayınlanan şekil 4'teki karikatür, Misak-ı Milli hedefleri istikametinde alınan mesafeyi ortaya koymaktadır. Karikatürün yayınlandığı 17 Nisan tarihine bakılırsa, Sakarya zaferinin diplomatik meyvelerini vermeye başladığı anlaşılmaktadır. Zaferden sonra itilaf devletleri tarafından Paris'te yapılan barış müzakereleri neticesinde mütareke teklifinin Ankara'ya iletilmesi, karikatürün verdiği mesajla örtüşmektedir. Karikatürde temsil edilen, cephedeki kıyafetiyle ve elinde silahıyla Milli Mücadele'yi yürüten Ankara Hükümeti, kulağı çekilen ise İngiliz Başbakanı Lloyd George'tur. Parçalanmış ve işgale uğrayan vatanın Misak-ı Milli ile belirlenen sınırlarını korumak için verilen mücadele başarıyla sonuçlanmak üzeredir. Misak-ı Milli hedeflerinden vazgeçilmeyecek, kalıcı barış için evvela Türk vatanının tamamının kurtuluşu sağlanacaktır.

Diğer taraftan, Mondros Ateşkes Anlaşması'ndan itibaren özellikle İstanbul basınının bir kısmı, İstanbul Hükümeti'nden ve işgalcilerden yana olan tavrını sürdürmeye devam etmiştir. Anadolu'da yürütülen mücadele, Kuvayı Milliye, TBMM ve Ankara Hükümeti aleyhine yazılar ve karikatürlerle karşı propaganda yapan bu yayınlar,⁴² milli direnişi kırmak ve işgal güçlerine sevimli görünmek için her yolu denemiştir. Bilhassa Anadolu Hareketi'ni destekleyen Güler yüz Dergisi ile İstanbul Hükümeti'nden yana olan Aydede Dergisi⁴³ arasında karikatürler üzerinden bir nevi savaş yaşanmıştır.

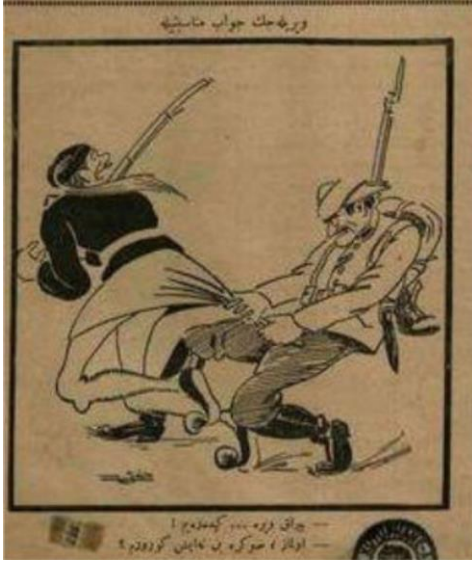
Şekil 4: Satvet-i Milliye, 17 Nisan 1922/1338, 8, 1.

- Ey Avrupa'nın zorbası! Hala anlayamadın mı?
Misak-ı Milli, Misak-ı Milli, Misak-ı Milli...

⁴¹ Kurtuluş savaşını destekleyen yayınlar arasında yer alan Satvet-i Milliye Dergisi 24 Şubat 1922'de Elazığ'da başladığı yayınlarını 1923'e kadar sürdürmüştür. Mustafa Hulusi'nin imtiyaz sahipliğinde 41 sayı yayınlanan dergi, mizahi içeriğinin yanı sıra siyasi ve sosyal haberleriyle de Milli Mücadele'nin destekçileri arasındadır. Bkz. Erdal Açıkse, Zafer Çakmak, *Satvet-i Milliye Gazetesi* (Transkripsiyon ve asıl metin), Elazığ: Eleskav Yayınları, 2003.

⁴² Milli Mücadele karşıtı yayınlar arasında Peyam-ı Sabah (Ali Kemal), Aydede (Refik Halit Karay), Yeni İstanbul (Sait Molla), Alemdar (Refii Cevat Ulunay) gibi gazetelerin yanı sıra Ermeni ve Rum azınlıkların gazeteleri de yer almaktaydı. Bkz. Nuri İnuğur, *Basın ve Yayın Tarihi*, İstanbul: Der Yayınları, 2002, 341.

⁴³ Refik Halit Karay'ın 2 Ocak 1922'de çıkarmaya başladığı Aydede Dergisi, ilk yayın dönemini 9 Kasım 1922'de tamamlamıştır. Milli Mücadele muhalifi tavrıyla bilinen Aydede Dergisi, ilk döneminde 90 sayı yayınlanmıştır. Devrin diğer yayın organlarının aksine herhangi bir sansüre uğramadan yayınlarını sürdüren Aydede Dergisi, Milli Mücadele'yi küçültmeye ve halkın umudunu kırmaya yönelik yayınlar yapmıştır. Milli Mücadele ve Atatürk karşıtı karikatürler genellikle tek bir çizerin kaleminden çıkmıştır. Bu karikatürleri hazırlayan Ahmet Rıfki, 30 Ağustos büyük zaferinden sonra yaptığı karikatürlerde övgüye yer vermeye, Aydede ise tarafsız olduğunu iddia etmeye başlamıştır. Bkz. Bünyamin Ayhan, *Milli Mücadele'de Basın (Olağanüstü Durumlarda Propaganda)*, Konya: Tablet Yayınları, 2007, 238-239.

Şekil 5: Aydede, 30 Mart 1922/1338, 26, 1.

*Verilecek cevap münasebetiyle (üst yazı)
- Bırak vire... Gidezeyim!
- Olmaz. Sonra ben ne iş görürüm?*

Milli Mücadele muhalifi Aydede'nin 30 Mart 1922 tarihli sayısında, tıpkı Satvet-i Milliye'nin 17 Nisan 1922 tarihli sayısında olduğu gibi Paris Barış Konferansının yarattığı siyasi atmosfer değerlendirilmiştir. İki yayın organının gelişmelere ne kadar farklı baktıkları, bu iki karikatür üzerinden net bir şekilde ortaya konmaktadır.

Gösterge: Kaçmak isteyen Yunan'ı savaşa zorlayan Türk askeri, saldırgan klişesi/ *Gösterenler:* Milli Mücadele'yi temsil eden silahlı asker, silahsız Yunanlı figürü/ *Gösterilenler:* Herhangi bir silahı ve askeri üniforması dahi olmayan, dolayısıyla asker olduğu dahi şüpheli Yunanı savaştırmaya zorlayan Anadolu'daki askeri kuvvetler/ *Düz anlam-Yan anlam:* Karikatürün bağlamına dikkat edildiğinde, bütün Anadolu'yu işgal ettiği halde Yunan'a masumiyet algısı yüklenmektedir. Buna karşılık vatan savunması yapan Milli Mücadele'nin savaş taraftarı ve uzlaşmaz olduğu imajı yaratılmaktadır.

Sakarya savaşından galibiyetle çıkılmasının ardından zaferin meyvelerini diplomatik sahada almaya başlayan Ankara Hükümeti'nin İtilaf Devletleri tarafından mütarekeye çağırılması, buna karşılık Ankara Hükümeti'nin haklı taleplerde direktmesi Aydede'deki karikatürde çarpıtılarak yorumlanmaktadır. İtilaf devletlerinin 22 Mart'ta Ankara, İstanbul ve Yunan hükümetlerini bir masada toplama davetine Ankara'nın milli bağımsızlığa aykırı olduğu gerekçesiyle ret cevabı vermesi, Aydede'ye göre barıştan kaçıldığı anlamına gelmektedir. Öyle ki şekil 5'teki karikatürde bu yorum çok daha ileriye götürülmekte, silahlı ve savaşma arzusu olmayan Yunan'ı zorlayan tarafın Milli Mücadele yanlıları olduğu tasviri yapılmaktadır.

İstanbul Hükümeti'nin ve onu destekleyen basının daha en başından itibaren Birinci Dünya Savaşı sonrası oluşan siyasi tabloyu kabullenmeye ve galiplerin müsaade ettiği sınırlar içerisinde İmparatorluktan geriye kalanlara razı olduğu anlaşılmaktadır. Hâlbuki Anadolu'nun büyük kısmının ve İstanbul'un işgal altında olduğu, ordunun terhis edildiği ve Meclis'in kapatıldığı bu ağır şartları kabul etmenin ve uyum göstermenin, mağlubiyetin sonuçlarını daha da ağırlaştıracağı ve Osmanlı'dan geriye kalan ve sığınılan son vatanın da bütünüyle yitirilebileceği ortadadır. Bu nedenle işgalcilerle uzlaşmak yerine vatani savunmak için direnmeyi tercih eden Anadolu'nun başkaldırısı milli haysiyeti ve onuru korumayı amaçlayan nefsi müdafaa hareketidir ve antiemperyalist karakter taşımaktadır. Milletın kadın, çocuk ya da yaşlı demeden bütün fertlerinin seferberliği ile cephede önemli başarılar elde edilmiş ve işgalci güçlerin önemli oranda geriletilmesi başarılmıştır. Ancak karşı karşıya kalınan sorun sadece askeri bir işgalden ibaret değildir. Barış için kurulan masada hakların teminat altına alınabilmesi için hâlâ askeri bir gücün dayanağına ihtiyaç duyulmaktadır. İstanbul Hükümeti ve basını başından itibaren sergiledikleri teslimiyetçi tutumla haklarını koruyabilecekleri yanılığısıyla hareket ederken, Ankara Hükümeti verdiği mücadelenin ardından barış masasına eli çok daha güçlü oturarak pazarlık yapma şansını kullanmasını bilmiştir.

Akbaba⁴⁴ mizah dergisinin Lozan Konferansı esnasında birinci sayfasından yayınladığı karikatür, savaş ve barışın birbiriyle ne kadar ilişkili olduğunu çarpıcı bir şekilde anlatmaktadır. Şekil 6'da yer alan 22 Ocak 1923 tarihli karikatür, cephede elde edilen başarının henüz çözüme kavuşturamadığı pek çok sorunun çözümü için Lozan Konferansından beklentiyi ortaya koymakla birlikte, anlaşma olmaması durumunda alternatifi de göstermektedir.

Gösterge: Lozan Konferansından beklentiler/ *Gösterenler:* Askeri güç, çözüm bekleyen sorunlar, diplomasi/ *Gösterilenler:* Sorunların çözümünde askeri güce işaret edilmesi/ *Düzanlam-Yananlam:* Hakları elde etmek için

⁴⁴ Türk edebiyatının ve mizah basının en uzun süreli yayınlarından olan Akbaba Dergisi, 1922'de başladığı yayın hayatına kesintilerle birlikte 1977'ye kadar devam etmiştir. Kısa süre önce kapanan Aydede'nin hemen hemen aynı kadrosu ve biçimiyle ilk sayısı 7 Aralık 1922'de yayınlanan Akbaba, daha sonra kendi yayın çizgisini kazanmıştır. Başlangıçta Orhan Seyfi (Orhon) ile birlikte çıkarılmaya başlanan Akbaba Dergisi, Yusuf Ziya (Ortaç) ile özdeşleşen bir yayın olmuştur. Bkz. Öngören, *Türk Mizahı*, 83; Deniz İnel, *Türkiye'de Dergiler Ansiklopediler (1849-1984)*, İstanbul: Gelişim Yayınları, 1984, 74.

barış ve diplomasi yolu denenmekle birlikte, uzlaşmaya varılamaması durumunda savaşmanın göze alındığı mesajı verilmektedir.

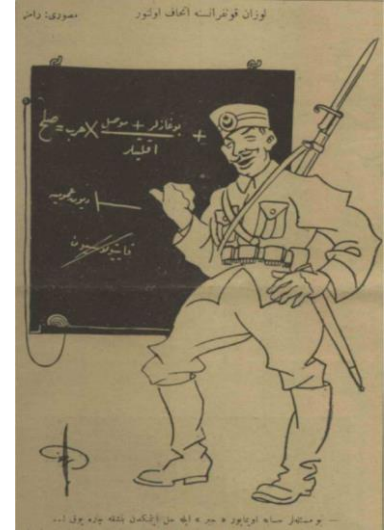
Cephede kazanılan zaferler Ankara Hükümeti'nin elini güçlendirmiş ve kurulacak barış masasında anlaşmanın yolları aranmaya başlanmıştır. 9 Kasım 1922'de Aydede Dergisinin kapanmasının ardından çıkmaya başlayan Akbaba Dergisi, Lozan Konferansını yakından takip eden yayınlar arasındadır. Bu dönemdeki Lozan karikatürlerinde, Milli Mücadele'nin cephelemler ve silahlarla yansıtılan atmosferinin yerini kapalı salonların ve anlaşma metinlerinin almaya başladığı görülmektedir. Cepheledeki savaşın yerini diplomatik savaşın aldığı gözlenen Lozan karikatürlerinde, mücadele çizgi dünyasında devam etmektedir. Ancak Lozan Konferansı'nın çözüme kavuşturması gereken sorunlar hayli çok ve ağır konulardan oluşmaktadır.⁴⁵

Akbaba'nın karikatürü, zorlu geçen görüşmelerin sürekli tıkanması nedeniyle her duruma hazır olunması gerektiğini ve savaşın henüz sona ermediğini hatırlatmaktadır. Anadolu'daki milli hareketin hedefleri arasında yer alan Türk milletine ait hür bir vatan ve egemen bir devlet için halledilmesi gereken sorunlar karikatürde dile getirilmektedir. Akbaba'nın karikatüründe, Lozan Konferansı'nda uzlaşmaya varılamayan boğazlar ve kapitülasyonlar ile Misak-ı Milli'nin içinde olmasına rağmen dışarıda bırakılan Musul gibi sorunlara değinilmektedir. Türk mizah tarihinin önemli yayınları arasında yer alan ve Cumhuriyet döneminde de çok sayıda karikatürist yetiştiren Akbaba Dergisi'nin birinci sayfasından yayınladığı bu karikatür, kalıcı bir barışın olabilmesi için çözüm bekleyen sorunlara işaret etmekte ve gerekirse bunlar için savaşın göze alındığını ilan etmektedir.

Anadolu'daki milli hareketin sadece cephede savaşmakla kalmadığı, aynı zamanda işgal İstanbul'unda hükmünü yitiren bütün kurumların alternatiflerini Ankara'da yeniden tesis ettiği bir süreç yaşanmaktadır. Türk vatanını ve devletini korumayı ve yaşatmayı amaçlayan bu faaliyetin en önemli aşaması, Mebusan Meclisi'nin kapatılmasının hemen ardından 23 Nisan 1920'de Ankara'da Büyük Millet Meclisi'nin açılmasıdır. Milli egemenliğin Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından temsilini Ayine Dergisi⁴⁶ 23 Kasım 1922 tarihli sayısında karikatürize ederek sayfalarına almıştır.

Gösterge: Milli hâkimiyeti temsil eden Türkiye Büyük Millet Meclisi imajı/ **Gösterenler:** Türkiye Büyük Millet Meclisi, Mustafa Kemal Paşa, muhafız, berat/ **Gösterilenler:** TBMM, misyonu ve koruyucusu/ **Düzenleme-Yananlam:** Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Türkiye'nin tek temsilcisi olduğu, millet egemenliğine dayandığı, Mustafa Kemal Paşa ve halk tarafından korunduğu mesajı verilmektedir.

30 Ağustos 1922'de Dumlupınar'da Yunan ordusu yenilmiş, 31 Ağustos'ta Kütahya kurtulmuş, 9 Eylül'de Türk Ordusu İzmir'e al sancağı çekmiş, 11 Eylül'de Bursa düşmandan kurtarılmıştır. Yeni bir dönem için 11 Ekim'de Mudanya Ateşkes Anlaşması ile atılan adımı, 20 Kasım 1922'de Lozan'da başlayacak barış görüşmeleri takip

Şekil 6: Akbaba, 22 Ocak 1923/1339, 14, 1.

*Lozan Konferansına ithaf olunur (üst yazı)
- Bu meseleler hesaba uymuyor "cebir"
ile hal etmekten başka çare yok!
Sulh=Harp (boğazlar+Musul) /
ekaliyetler (tahtanın üstündeki yazı)*

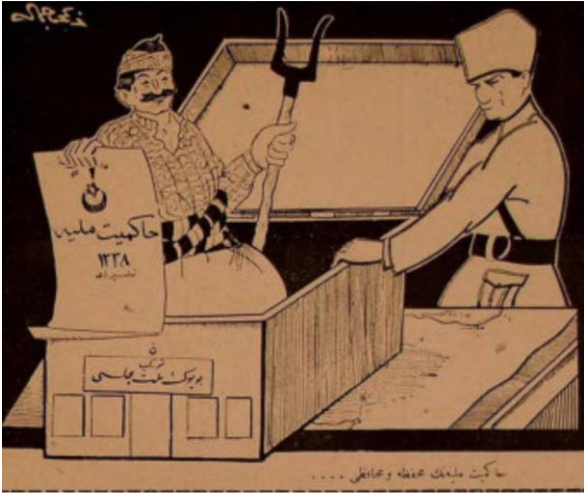
⁴⁵ Çağrı Erhan, "Lozan'ın Genel Çerçevesi", 80. Yılında 2003 Penceresinden Lozan Sempozyumu, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2005, 11-16; İsmail Soysal, Türkiye'nin Siyasal Anlaşmaları, I. Cilt, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1983.

⁴⁶ Milli Mücadele yıllarının uzun soluklu yayınları arasında yer alan Ayine mizah dergisi, İstanbul'dan yaptığı yayınlarını 25 Ağustos 1921'den 4 Ocak 1923'e kadar 72 sayı devam ettirmiştir. Derginin yayın kadrosunda Yusuf Ziya, Aka Gündüz, Faruk Nafiz, Ahmet Rasim gibi isimler bulunmaktadır. Bir mizah dergisi hüviyetinde çıkmakla birlikte, dönemindeki pek çok yayın gibi Milli Mücadele'ye kayıtsız kalmamış, egemenliğin tesis edilmesi ve milli devletin kuruluşu aşamasında halkın bilinçlendirilmesinde önemli rol oynamıştır. Bkz. Mehmet Erdoğan, "Milli Mücadele Döneminde Bir Mizah Dergisi: Ayine", Turkish Studies, 9/12 (Güz 2014), 169-177.

edecektir.⁴⁷ Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin ve Ankara Hükümeti'nin kazanılan zaferler sonrası yeni Türkiye'nin tek temsilcisi olması yolunda önemli engeller geride bırakılırken, buna uygun olarak 1 Kasım 1922'de TBMM tarafından saltanatın kaldırılmasına karar verilmiştir. Meclis'in aldığı bu karar, ulusal egemenliğin ve Türkiye'nin temsilcisinin Türkiye Büyük Millet Meclisi olduğunu ilan ve tasdik etmektedir. Bu önemli kararın hemen ardından 17 Kasım'da Sultan Vahdettin'in İstanbul'u terk etmesiyle birlikte egemenliğin temsilindeki bütün ihtilafların sona ermesi, *Ayine Dergisi*'nin Şekil 7'deki karikatüründe betimlenmektedir.

Cumhuriyet Dönemi Karikatürlerinde Milli Egemenlik Teması

Osmanlı döneminin birikimiyle olgunlaşan karikatür sanatı, Cumhuriyetin ilk yıllarındaki zengin düşünce ve kültür hayatını yansıtan bir niteliğe sahiptir⁴⁸. Meşrutiyet ile birlikte gelişen basın ve kültür hayatı, yetmişmiş yazar ve çizer kadrosu, Cumhuriyetin başlangıç döneminde düşünce ve kültür hayatını oldukça canlandırmıştır. Cumhuriyetin geçiş aşaması sayılabilecek ilk yıllarda çok sayıda yayından, farklı fikirlerden ve çok partili hayat

Şekil 7: *Ayine*, 23 Kasım 1922/1338, 66, 4.

Hâkimiyet-i Milliye'nin mahfazı (kutusu) ve muhafızı
Türkiye Büyük Millet Meclisi (kutunun üzerindeki yazı)
Hakimiyet-i Milliye (muhafızın elindeki yazı)

tartışmalarından söz edebilir. Zaten uzun savaş yıllarının geride kalması, evvela toplumsal bir yumuşamayı getirmiş, Milli Mücadele taraftarları ve karşıtları gibi keskin fikir farklılıkları ve sert söylemler karikatürlerde bir süreliğine de olsa görülmez olmuştur.

Büyük zaferin kazanılmasının ardından ülkedeki siyasi ve sosyal değişime paralel olarak basında da önemli gelişmeler yaşanmaya başlamıştır. Bu süreçte evvela Kuvayı Milliye karşıtı basının ortadan kaybolduğu görülmektedir. Milli Mücadele aleyhindeki yayınların bir kısmı bu tavırlarını değiştirirken, muhalif kimlikli bazı gazeteciler Yüzellilikler⁴⁹ listesine dâhil edilerek yurtdışına gönderilmiştir. Yeni rejime geçişin önemli aşamaları olan saltanatın kaldırılması ve cumhuriyetin ilanına ilişkin tartışmalara Lozan görüşmeleri sırasındaki yeni görüş ayrılıkları eklenmiş, Birinci Meclis'teki Müdafaa-i Hukuk Grubu karşısında oluşan İkinci Grup üzerinden yaşananlarla birlikte basındaki çoğulcu yapı daha fazla dikkat çekmeye başlamıştır. Yeni rejim, kısa süre içerisinde basını kendi çizgisi doğrultusunda şekillendirmeye başlamış ve yaşanan olaylardan bu amaçla yararlanılmıştır. 1923 sonunda iki

Hintli Müslüman liderin hilafetin korunmasına yönelik mektubunun Başbakan İsmet Paşa'nın yanı sıra Tanin, İkdam ve Tevhid-i Efkâr gazetelerine yollanarak yayınlanması üzerine başyazar ve sorumlu müdürler Hüseyin Cahid, Ahmet Cevdet ve Velid Ebuzyiya gibi isimlerin İstiklal Mahkemesinde yargılanması yeni bir dönemin başladığına işaret etmektedir. Kısa bir süre sonra patlak veren Şeyh Sait ayaklanması üzerine çıkarılan 4 Mart 1925 tarihli Takrir-i Sükûn Kanunu ise hükümetin basın üzerinde doğrudan tasarrufta bulunmasına imkân tanımaktadır. Böylelikle Terakkiperver Fırkası yanlısı Tevhid-i Efkâr, Tanin, Vatan gibi birçok gazetenin kapatılmasıyla ve ayaklanmayı kışkırttıkları iddiasıyla Velid Ebuzyiya, Eşref Edip, Ahmet Şükrü, Suphi Nuri gibi

⁴⁷ Kemal Atatürk, *Nutuk (1919-1927)*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 1989, 466.

⁴⁸ Üstün Alsaç, "Türk Karikatürü Üstüne Bir Döküm ve Eleştiri Denemesi", *Adam Sanat*, 7 (Haziran 1986), 56-57.

⁴⁹ Yüzellilikler tanımlaması, Milli Mücadele sırasında düşmanla işbirliği yaptığı gerekçesiyle, İçişleri Bakanlığı tarafından hazırlanan bir listeye sürgüne gönderilen 150 kişi için kullanılmaktadır. 23 Nisan 1924 tarihinde Bakanlar Kurulu ve Türkiye Büyük Millet Meclisi oturumunda saptanan ve sürgün edilen 150'likler listesindeki isimler, 28 Mayıs 1927'de kabul edilen yasayla vatandaşlıktan da çıkarılmıştır. Listede Padişah VI. Mehmet ve maiyeti, kabine üyeleri, Sevr Antlaşması'nı imzalayanlar gibi devrin üst düzey yöneticilerinin yanı sıra çok sayıda gazeteci de bulunmaktadır. Bu gazeteciler; Sait Molla (İstanbul Gazetesi sahibi), Mevlanzade Rifat (Serbesti Gazetesi sahibi, Hürriyet ve İtilaf üyesi), İzmirli Hafız İsmail (İzmir Müsavat Gazetesi sahibi ve eski muharriri), Refik Halit Karay (Aydede Gazetesi sahibi ve Posta Telgraf eski Müdürü Umumisi), Bahriyeli Ali Kemal (Bandırma Adalet Gazetesi sahibi), Neyir Mustafa (Selanik Hakikat Gazetesi sahibi), Ferit (Köylü Gazetesi eski muharriri), Refii Cevat Ulunay (Alemdar Gazetesi sahibi), Pehlivan Kadri (Alemdar Gazetesinden), Fanizade Ali İlmi (Adana Ferda Gazetesi sahibi), Trabzonlu Ömer Fevzi (Balıkesir İrşad Gazetesi sahiplerinden), Hasan Sadık (Halep Doğru Yol Gazetesi sahibi), İzmirli Refet (Köylü Gazetesi sahibi ve müdürü)'dir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Sedat Bingöl, *150'likler Meselesi- Bir İhanetin Anatomisi*, İstanbul: Bengi Yayınları, 2010.

çok sayıda gazetecinin İstiklal Mahkemeleri'nde yargılanmalarıyla siyasi hesaplaşmaların yoğun biçimde yaşandığı bir dönemin kapıları aralanmıştır.⁵⁰

Bağımsızlık savaşının galibiyetle sona ermesi siyasi ve kültürel bir yükselişi ve buna bağlı olarak demokratik bir ortamı yaratsa da, kısa süre içerisinde bu durumun yerini gittikçe sert rüzgârların estiği siyasi iklime bıraktığı karikatürlere de anlaşılmaktadır. 1925'teki Şeyh Said ayaklanması, başarısız çok partili hayat denemesi ve İzmir'deki suikast girişimi gibi hadiselerin yarattığı belirgin farklılaşma, diğer taraftan Türk basını ve mizah basınında durgunluğa ve tek sesliliğe doğru gidişin de yolunu açmıştır.⁵¹

Cumhuriyet döneminde mizah dergilerinin yanı sıra gazeteler de karikatürlere yer vermeye başlamıştır. Bu konuda ilk örneklere, muhalif yayın yapan Tevhidi Efkâr'da rastlanmaktadır. Henüz Tanin ve Hâkimiyet-i Milliye gibi devrin sayılı gazetelerinde yer bulamayan karikatürler, Tevhid-i Efkâr'ın muhafazakâr yayınlarının propaganda aracı olarak sıklıkla kullanılmıştır. Milli Mücadele yanlısı dergilerde yer bulan karikatürlere ise zaferin ve yeni Cumhuriyetin kuruluşunun sevinci yansımaktadır.

Savaşı geride bırakan Türkiye, bir taraftan da bağımsızlık ve egemenliğin tesisini tamamlayacak yeni siyasi rejim tartışmalarını yapmaya başlamıştır. Bu tartışmaları yakından takip eden Karagöz Dergisi,⁵² 24 Ekim 1923 tarihli sayısında elde edilen zaferin kazanımlarını ve yeni hedefleri ortaya koymak tadır.

Gösterge: Zaferle tesis edilen milli hâkimiyeti koruma çabası/ *Gösterenler:* Mustafa Kemal Paşa, Karagöz, Hacivat, zafer, milli hâkimiyet, adalet, asayiş, cumhuriyet, refah/ *Gösterilenler:* Büyük eserin korunması için etrafa set çeken Mustafa Kemal Paşa klişesi/ *Düzanlam-Yananlam:* Zaferle elde edilen başarıların ve milli egemenliğin korunması için yeni bir nizam (Cumhuriyete) ihtiyaç duyulduğu mesajı verilmektedir.

Saltanatın kaldırılmasının üzerinden geçen bir yılın ardından, 1 Kasım'ın Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından "Hâkimiyet Bayramı" olarak ilan edilmesi üzerine, Karagöz Dergisi Şekil 8'deki karikatürle bazı hatırlatmalar yapmaktadır.

Karagöz Dergisi'nin 24 Ekim tarihli sayısında yer bulan karikatür, kazanılan askeri başarının üzerine yeni bir düzenin inşa edilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Saltanatın kaldırılışının birinci yıldönümüne atıfla 24 Ekim'de yayınlanan karikatürde verilen mesaj, sadece beş gün sonra Cumhuriyetin ilanıyla karşılık bulmuştur. Karikatürde Karagöz'ün Mustafa Kemal Paşa'ya hatırlattığı gibi, elde edilen zaferin ve milli hâkimiyetin korunması için adaletin, asayişin ve refahın sağlanması ve bütün bu amaçların gerçekleştirilmesi için ise

Şekil 8: Karagöz, 24 Ekim 1923/1339, 1628, 1.

Karagöz: Aman Paşam, kuzum Paşam, şu büyük eseri kurtarmak için etrafını sıkı kapatalım. Bu taşları dikmedikçe tehlike her vakit başımızdadır. "Zafer ve Saltanat-ı Milliye" (büyük eserin üzerindeki yazı) "Adalet", "Asayiş", "Cumhuriyet", "Refah" (soldan sağa doğru taşların üzerindeki yazılar)

⁵⁰ Orhan Koloğlu, *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Basın*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1992, 61-65; Öngören, *Türk Mizahı*, 76.

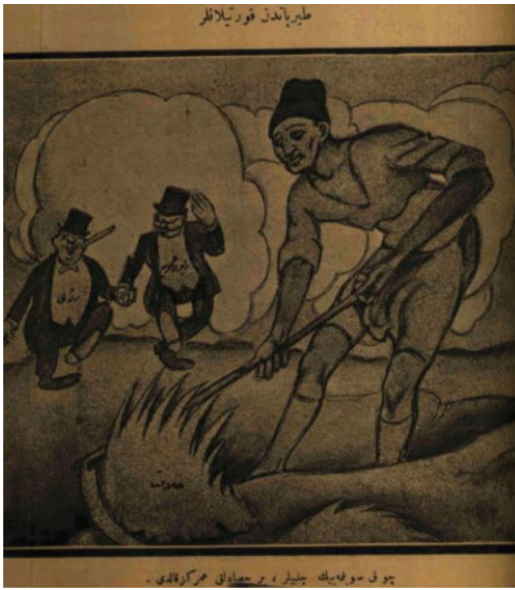
⁵¹ Dönemin basını ile iktidarı arasındaki ilişkiye dair ayrıntılı bir çalışma için bkz. Nurettin Güz, *Türkiye'de Basın-İktidar İlişkileri (1920-1927)*, Ankara: Turhan Kitabevi, 2008.

⁵² Türk basınının önde gelen ve etkili dergileri arasında yer alan Karagöz, 1908-1968 yılları arasında yayınlarını sürdüren siyasi ve mizahi bir yayın organıdır. 2. Meşrutiyet devrinde başladığı yayın hayatının 1935'e kadarki dönemini, çıkardığı 2803 sayısı ile sürdürmüştür. Adını Türk gölge oyunu Karagöz ve Hacivat'tan alan dergi, bu karakterleri her sayısındaki gündeme ilişkin konularda alaylı bir dille konuşurmuştur. Ali Fuat Bey tarafından İstanbul'da yayınlanan dergi, daha çok tarafsız bir konum tercih etmekle birlikte, biraz da İttihatçı karşıtlığından kaynaklanan bir tepkiyle Erzurum ve Sivas Kongreleri sırasında çıkardığı 27 Eylül 1919 tarihli sayısında, ülkeyi huzursuzluğa ve kargaşaya sevk edeceği düşüncesiyle Anadolu Hareketi'nin bastırılmasını savunmuştur. Buna karşılık dergi İzmir'in işgaline karşı çıkan, manda ve himaye düşüncesini reddeden bir yayın çizgisine sahiptir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Münir Süleyman Çapanoğlu, *Basın Tarihimizde Mizah Dergileri*, İstanbul: Garanti Matbaası, 1970, 53; Ali Şükrü Çoruk, *Mizah Penceresinden Milli Mücadele - Ya İstiklal Ya Ölüm*, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2008, 3-22.

Cumhuriyet rejimine geçilmesi bir gereklilik olarak sunulmaktadır. Devrin mizah gazeteleriyle birlikte genel olarak bütün basın, geline aşamada rejim tartışmalarıyla ve halkın ihtiyaçlarıyla yakından ilgilendiği anlaşılmaktadır.

Yıllardır süren savaşın sona ermesi ve insanların günlük hayata dönmeye başlamasıyla birlikte, tam bir istiklal için askeri ve siyasi başarıların yanı sıra iktisadi bağımsızlık için adımlar atılmaya başlanmıştır. Bunun için henüz Lozan'da anlaşmanın sağlanmadığı, görüşmelerin kesintiye uğradığı bir zaman aralığında 17 Şubat - 4 Mart 1923 tarihlerinde İzmir'de toplanan İktisat Kongresi'nde milli ekonomik program hazırlanmıştır. Duyun-u Umumiye'nin sona erdirilmesi, reji idaresinin millileştirilmesi, Kabotaj Kanunu'nun kaldırılması, demiryollarının millileştirilmesi gibi kararların uygulanmasıyla ülkenin ekonomik bağımsızlığı güçlendirilmeye çalışılmıştır. Bütün bu adımlar atılırken, bir taraftan da yeni rejimin siyasi tartışmaları ve kadrolar arasında tasfiyeye varan rekabet söz konusudur.

Kelebek Dergisi⁵³ 20 Mart tarihli sayısında yayınladığı gündelik hayatın içinden bir çiftçi karikatürüyle, genç Cumhuriyet'teki siyasi çekişmelere gönderme yapmaktadır. Şekil 9'da yer verilen karikatür, Cumhuriyet tartışmalarının tedirgin ettiği kadrolara yönelik mesajıyla dikkat çekmektedir.

Şekil 9: Kelebek, 20 Mart 1924/1340, 50, 1.

Tırpandan kurtulanlar (üst yazı)
- Çok sevinmeyin çeşibiler, hasatlık ömrünüz kaldı.

Gösterge: Otları biçen çiftçi imajı ve politik mesajlar/
Gösterenler: Çiftçi, politikacılar, tırpan, otlar, fırtına bulutları/
Gösterilenler: Tırpanla biçilen otların akıbetiyle benzerlik kurulan politikacılar/
Düzanlam-Yananlam: Cumhuriyet yönetim biçiminin kendi kadrolarını oluşturması sürecinde eskilerin tasfiye edileceği mesajı verilmektedir.

Osmanlı devletinin monarşik parlamento geleneğini geliştirerek egemenliğin kaynağını millettten alan TBMM'nin kurulmasının ardından, saltanatın kaldırılarak cumhuriyet rejiminin ilan edilmesi kaçınılmaz bir süreçti. Ancak Meclis'teki İkinci Grup taraftarları ile İttihat ve Terakki'den kalan kimi muhalif gruplar üzerinden gizli bir iktidar kavgası yaşanıyor ve bu durum Cumhuriyetin ilanı konusunda tartışmalara yol açıyordu. Bunlara bir de Kazım Karabekir, Ali Fuat Cebesoy, Rauf Orbay ve Refet Bele gibi Milli Mücadele'nin önemli komutanlarının Mustafa Kemal Paşa'nın etrafından ve karar alma süreçlerinden dışlandıkları hissi eklenince,⁵⁴ ciddi bir hoşnutsuzluk ve huzursuzluk ortamı ortaya çıkıyordu. Omuz omuza vererek Milli Mücadele'yi nihai zafere ulaştıran lider kadro, yeni kararlarda ihtilafa düşmüştü. Mustafa Kemal Paşa yapılacak devrimlerle toplumu bir an önce dönüştürecek adımları atmak için tam yetki kullanmak istiyordu. Buna karşılık Kazım Karabekir, Rauf

Orbay, Refet Paşa ve Ali Fuat Paşa gibi isimler, geleneksel yapının köklü değişimine karşı duruyorlardı. Onlara göre, milli egemenliğin sahibi olan millet, bütün demokratik ülkeler gibi değişime kendisi karar vermeliydi.⁵⁵

Kelebek Dergisi'nin şekil 9'da yer verilen karikatürü, Cumhuriyetin ilanından sonra yeni gerilimlerin yaşanmaya başladığı siyasi atmosfere işaret etmektedir. Muhalif yönüyle bilinen dergide, bir tarım işçisinin sözleri üzerinden siyasi kadroların içinde bulunduğu durum anlatılmaktadır. Pek çok ihtilalda olduğu gibi, kadrolar cumhuriyetin ilanının ardından fikir ayrılıklarına düşmüş ve siyasi çekişmeler tasfiye süreçlerini kaçınılmaz kılmıştır. Genç Cumhuriyetin serbestlik dönemi olarak nitelenen⁵⁶ ilk birkaç yılın ardından⁵⁷

⁵³ Kelebek Dergisi, 12 Nisan 1923'te başladığı yayın hayatını, 77 sayının ardından 25 Eylül 1924'te tamamlamıştır. Edebi bir mizah dergisi olan Kelebek'in kurucuları arasında Reşat Nuri Güntekin, Ahmet Nuri, Ahmet Münif Özarmen gibi isimler bulunmaktadır. Derginin karikatürlerini ise Ahmet Fehim, Ramiz Gökçe çizmektedir. Lozan görüşmeleri sırasında çıkmaya başlayan dergi, görüşmeleri yakından takip etmekle birlikte Cumhuriyete eleştirel yaklaşan yayınlar arasındadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Nebahat Yusoğlu, *Kelebek Mecmuası Üzerine Bir İnceleme*, İstanbul: Kitabevi, 2013.

⁵⁴ Erik Jan Zürcher, *Milli Mücadele'de İttihatçılık*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2008, 205.

⁵⁵ Lord Kinross, *Atatürk Bir Milleti Yeniden Doğuşu*, İstanbul: Altın Kitaplar, 1994, 459-460.

⁵⁶ Uygur Kocabaşoğlu, "1919-1938 Dönemi Basınına Toplu Bir Bakış", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Basın Yayın Yüksekokulu Yıllığı*, Ankara: 1981, 110.

geçmişe yönelik hesaplaşmalar başlamıştır. Bu süreçte Milli Mücadele'ye destek vermemiş karşıt konumdaki gazete ve dergilerin bir kısmı kapanırken, bir kısmında ise Ankara'yla yakınlaşma çabaları görünmektedir. Her şeye rağmen yaşanan olağanüstü siyasi ve toplumsal değişim üzerinden tartı

şmalar yansıtılmaya bir süre daha devam edilmiştir. Karikatürlere yansıyan ayrışmalar ve muhalif tavırlar, Cumhuriyetin ilanından sonra Hilafet'in kaldırılmasında tekrarlanmış ve yargılamalara kadar varan bir parçalanmışlığa yol açmıştır.

Milli Mücadele'yi birlik ve beraberlik içerisinde yürüten kadroların barış döneminde siyasi ayrılıklara yenik düşmesi, dönemin mizah dergilerinden Zümrüd-ü Anka'nın⁵⁸ karikatürlerine yansımıştır. Derginin 6 Kasım 1924 tarihli sayısında birinci sayfadan yayınlanan bu karikatür, TBMM'nin ve siyasetin parçalı halini gözler önüne sermektedir.

Gösterge: Bütünlüğünü kaybetmiş vücutla temsil edilen Meclis imajı/ *Gösterenler:* Parçalarına ayrılmak üzere çengele asılmış bir vücut, kesilmiş kollar ve ayaklar, kesik kolda bir kalem, diğer kolda sıkılı yumruk, gözleri kapanmış bir yüz, arkada ışık saçan güneş / *Gösterilenler:* Parçalanma, birlik halinin sona ermesi ve ölüm hali/ *Düzanlam-Yananlam:* Düz anlamı, Meclis'te ve ülkede ayrışmalar var ve birlik beraberlik sağlanamamaktadır. Yananlamında ise arkada ışıklar saçan güneşle temsil edilen Cumhuriyete rağmen, TBMM'nin ve politikacıların ayrışmışlığı ve parçalanmışlığının olumsuz sonuçlar doğuracağı mesajı verilmektedir. Vücudun her uzvuna yüklenen değişik anlamlarla politikacıların her birine ihtiyaç olduğu hatırlatılmaktadır. Kalem tutan ele de sıkılı yumruğa da özel bir anlam yüklenmiştir. Aynı şekilde ayakkabıların dahi birbirinden değişik çizilmesi, farklı düşüncelerin ayrıştırılmasının vücuda zarar vereceği mesajını tamamlamaktadır. Kancaya asılı ve gözleri kapanmış vücudun parçalanmış hali, kasapta yenmek için bekleyen hayvanlarla benzerlik kurmak için kullanılmaktadır. Karikatür, bir araya gelemeyen Ankara'nın akıbetinin iyi olmayacağını resmetmektedir.

Genç Cumhuriyetin ilk yıllarındaki çok partili hayat denemesi, Meclis'te kopmalarla ve gruplaşmalarla sonuçlanmıştır. Dönemin karikatürleri yaşanan bu siyasi çalkantılara ilgi göstermiş, karikatür dergilerinde konuyu hicveden yayınlar yapılmıştır. Şekil 10'da yer verilen karikatürüyle yeni rejimin aksayan yönlerine işaret eden gazete, dönemin pek çok yayın organı gibi ülkeyi savaştan çıkararak kadrolardaki ayrışmalara, gruplaşmalara ve kopmalara kayıtsız kalmamıştır. Dönemin mizah basınındaki karikatürler kimi zaman Mustafa Kemal Paşa ve İsmet Paşa'nın farklı seslere yönelik müdahalelerini, kimi zaman ise aykırı görüşleri mizahi bir üslupla öne çıkarmıştır. Zümrüd-ü Anka da zamanla Cumhuriyeti ve inkılâpları destekleyen bir çizgiye evrilmiştir.

Şekil 10: Zümrüd-ü Anka, 6 Kasım 1924/1340, 191, 1.
Ankara'da son vaziyet!
"Kabine" (kanca üzerindeki yazı),
"Taraftar" (sol koldaki yazı),
"Muhalifler" (sağ koldaki yazı), "Meclis" (yelekteki yazı),
"Fırkalar" (sol ayaktaki yazı), "Paşalar" (sağ ayaktaki yazı)

⁵⁷ Serbestlik döneminin bitişinin ilk işareti, 1923 sonlarında Hintli Müslüman liderlerin mektubuyla Hüseyin Cahid ve Velid Ebuzyiya gibi gazetecilerin İstiklal Mahkemesinde yargılanmasıdır. 4 Mart 1925'teki Takrir-i Sükûn Kanunu'yla ise yeni dönem resmen başlamıştır. Bkz. Güz, *Türkiye'de Basın-İktidar*, 115-336.

⁵⁸ İstanbul'da çıkarılan Zümrüd-ü Anka Gazetesi, 11 Ocak 1923'ten 23 Nisan 1925'e kadar devam eden yayın hayatında 224 sayı neşredilmiştir. İmtiyaz sahipliğini Semih Lütfi Erciyes'in, sorumlu müdürlüğünü Zeki Cemal Bakıçelebioğlu'nun yaptığı gazetenin yazarları arasında Abdülbaki Fevzi, Selahattin Enis, Orhan Seyfi, Peyami Safa, çizerleri arasında ise Ramiz Gökçe, Haydar Şevket, Hüsamettin Haşim Süreyya gibi isimler yer almaktadır. Bkz. Çeviker, *Karikatür Üzerine Yazılar*, 192. Yayın hakkında ayrıca ayrıntılı bilgi için bkz. Hadiye Yılmaz, "1923 Yılı Mizah Basınında Kadınların Seçme-Seçilme Hakkı ve Kadınlar Halk Fırkası", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 59 (Güz 2016), 263-296.

Yaşanan siyasi gelişmeler ve 1925'ten itibaren iç huzuru bozan isyan hareketleri nedeniyle 4 Mart 1925 tarihinde çıkarılan Takrir-i Sükûn Kanunu ile basın üzerinde sansür uygulanmaya başlanmıştır. Böylelikle, sansürün de etkisiyle karikatürlerde cumhurbaşkanı, başbakan ve komutanları hicvedecek ve alay konusu yapacak çizimlerden uzak durulduğu dikkat çekmektedir. Sakıncalı konulardan uzak duran çizerlerin, siyasi karikatürler yerine daha çok gündelik hayatla ilgili konulara yer vermeyi tercih etmeye başladıkları anlaşılmaktadır. Karikatürler üzerinden yapılan okumalarda, mizahın eleştiri gücünün gözle görülür boyutlarda azaldığı görülmektedir. Osmanlı döneminde yapılan padişah ve saray eleştirilerinin, cumhuriyetin ilk iktidarları döneminde tekrarlanması mümkün olmamıştır. Cumhuriyet kadrolarının bilhassa mizahın eleştirilerinden korunmasının sebepleri arasında, iktidar baskısının yanı sıra Milli Mücadele kahramanlarına olan saygının da önemli bir etken olduğu dile getirilmektedir.⁵⁹

Şekil 11: Karagöz, 31 Ekim 1925/1341, 1839, 1 Millet Meclisi işe başlıyor (üst yazı)

Karagöz: Haydi bakalım Efendiler, Beyler, Paşalar, Ağalar, Dayılar uslu uslu girin. Zamanımız dar, işimiz çok, boşa çene çalmayın, tatlı muhabbete dalmayın, sakın geri kalmayın! Tatil zamanı yine gelir sizi selametlerim. Sakın olmaya ki sizi birbirinize dargın görmeyeyim.

Dergisi'nin şekil 11'deki karikatürü, 1 Kasım 1925 tarihinde yeni yasama yılını açan Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne ve üyelerine önemli hatırlatmalarda bulunmaktadır. Boşa geçirilecek zaman yoktur, millet dargınlık, çekişme ve kavga yerine iş üretilmesini ve sorunlarına çare bulunmasını beklemektedir.

Sorunları düşündürmek, moral vermek ve rahatlatmak işlevleriyle vatanın kurtuluşunda etkin rol oynayan karikatürler ve mizah basını, ülkenin olağanüstü şartlardan uzaklaşmasıyla birlikte, artık kamuoyu adına denetim görevini yerine getirmeye başlamıştır. Büyük çoğunluğu Milli Mücadele'yi destekleyen ve en zor dönemlerde dahi Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin yanında olmaktan çekinmeyen mizah basını, aynı desteği ve umut aşılama görevini vatanın yeniden kuruluşu sırasında sürdürmüştür.

Sonuç

Karşılıklı iletişim kurabilme becerisi sayesinde insanoğlu kendisini diğer canlılardan ayırt etmeyi başarmıştır. İnsanların kendilerini anlatabilme ve birbirlerini anlayabilme ihtiyacı, insanlık tarihi ile eş zamanlı bir olgudur. Bugüne kadar pek çok iletişim türünü kullanan insanlar, toplumlar ve milletler kendi varlıklarından dünyayı haberdar etme imkânını yaratmıştır. Bu iletişim türleri içerisinde kendine özgü tavrıyla kimi zaman son derece katı ve hatta alaycı bir tutumun, kimi zaman ise uzlaşmanın, hoşgörünün ve eğlenceli bir üslubun temsilcisi olan

⁵⁹ Çeviker, Turgut, *Gelişim Sürecinde Türk Karikatürü-III Kurtuluş Savaşı Dönemi (1918-1923)*, İstanbul: Adam Yayınları, 1991, 163-170.

karikatür, Milli Mücadele ve cumhuriyetin ilanı sürecinde Türk milletinin kendini ifade etmesinin etkin bir aracı olarak kullanılmıştır. Gülme ile düşünme arasındaki nedensellik ilişkisiyle daima ciddi bir iş olan mizah ve onun bir ürünü karikatür, Anadolu'da yaşanan son derece ciddi ve hatta vahim olaylardan bütün dünyayı haberdar etmenin araçlarına dönüşmüştür.

İşgal ve savaş gibi zorlu şartların yarattığı trajikomik ortamı anlatmak için belki de en uygun iletişim araçları olan karikatürler, Türk milletinin özgürlük mücadelesini dünyaya duyurmak, uğradığı haksızlıkları anlatabilmek ve halka moral verebilmek için devreye girmiştir. Büyük bir imparatorluğun sahibi bir milletin vatan müdafaası, içerisinde doğal olarak gülmeyi de barındıran karikatürler üzerinden okunduğunda, mizahın düşündürme işleviyle birlikte muhalif tavrının öne çıktığı ve anlam kazandığı görülmektedir. Dilin en kesif ürünlerinden birisi olan karikatürler aracılığıyla günümüzden yüzyıl önce Anadolu'nun dört bir tarafında yayınlanan mizah basını aracılığıyla verilen benzer mesajlar, halkın öfkesinin yanı sıra umudunu da yansıtan seçkin fikir ve sanat eserleridir. Milli Mücadele günleri ve Cumhuriyet karikatürlerinin her ne kadar gülme ögesi barındırsalar da aslında daha çok düşünmeye odaklı, muhalif ve meydan okuyan ciddi sanatsal eserler olduğu anlaşılmaktadır. Çalışmada Milli Mücadele ve Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki karikatürler üzerinde çözümlenmeler yapılarak; egemenlik, Milli Mücadele ve bağımsızlık teması üzerine ortaya konan yaklaşımlar anlaşılmasına çalışılmıştır. Belirlenen dönemde yayınlanan mizah dergilerindeki karikatürler yaşanan siyasi, askeri, ekonomik ve sosyal olaylar bağlamında değerlendirilmiştir.

Tek başına cephedeki savaşla sınırlanamayacak boyutta ve Türk milletinin bir bütün halinde dâhil olduğu olağanüstü süreci ifade eden Milli Mücadele yılları, şartların sınırlılığı karşısında en çok morale ve inanca ihtiyacın hissedildiği bir dönemi ifade etmektedir. Geçirilen zor günlerin karanlık ve ağır atmosferinde bağımsızlığa olan inancını kaybetmeyenlerin başında Milli Mücadele'nin ve Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin kadrolarıyla birlikte Anadolu ve İstanbul basınıının önemli bir bölümü gelmektedir. Bilhassa basın organları daha en başından itibaren hiçbir tereddüt göstermeden halka en umutsuz zamanlarda dahi moral vermeyi başarmıştır. Mizah basını içine düşülen ağır ve ızdırap verici ortamı alaya alan, hicveden, düşmanı küçülten karikatürleriyle Anadolu insanına umut aşılama başarmıştır. Okuma-yazmanın yaygın olmadığı dönemde, yazılı basına göre daha etkili olan karikatürler, moralleri yükseltmek ve TBMM'ye olan güvenin sağlanması açısından son derece hayati bir işlevselliğe sahip olmuştur. Karikatür basını ezici çoğunluğuyla Milli Mücadele'ye destek vermekle birlikte, bir kısım yayın organları da Anadolu'daki Milli Mücadele'ye karşı İstanbul'daki saltanata ve işgalcilere taraf olan yayınlar yapmıştır. Bu durum Türk basınıının yanı sıra mizah ve karikatür dergilerinin de tam anlamıyla birlik ve beraberlik içinde olmalarını önlemiş, dolayısıyla kısmen de olsa etkilerini sınırlandırmıştır.

İncelenen döneme ait karikatürlerin önemli bölümünün ortak teması, Milli Mücadele'nin başarısına odaklıdır. Bu nedenle karikatürlerde daha çok vatan için savaşanlar ve düşmanlar ana temadır. Milli Mücadele'yi yürütenler kahraman ve yiğit, karşı cephedekiler ise işgalci ve hain imajıyla verilmektedir. Döneme ait karikatürlerin baş figürü, işgalin temsilcisi olarak çizilen Yunan Kralı Konstantin'dir. İşgalin diğer aktörleri İngilizler, İtalyanlar ve Fransızlar karikatürlerde konu edilmekle birlikte, düşman imajı daha çok Yunanistan üzerinden oluşturulmaktadır. Çünkü Anadolu'da ilerleyen ve halka zulmeden Yunan askeridir. Karikatürlerde işbirlikçiler de önemli figürler olarak sürekli kullanılmaktadır. Halka umut vadeden karikatürlerde Milli Mücadele'nin kahramanları olarak sıklıkla ele alınan Mustafa Kemal Paşa'nın yanı sıra diğer paşalara da yer verilmektedir. Milli egemenliğin vücut bulduğu Türkiye Büyük Millet Meclisi, karikatürlerde daima halkın umudu olarak gösterilmiştir. Mizah basını Milli Mücadele'nin başından itibaren TBMM'nin yanında olmuş ve yaptığı yayınlarla milletin mücadeleye destek vermesinde önemli bir rol oynamıştır.

Savaşın olumsuz atmosferinin dağıtılması, halkın zafere inandırılması ve hazırlanmasında karikatürler ve mizah basını özgün bir etki ortaya koymuştur. Aynı etki genç cumhuriyetin siyasi ve kültürel ikliminin halkla bütünleşmesi aşamasında da devam etmiştir. Cumhuriyet ilan edilmeden önce kamuoyu oluşturarak halkı yaşanan sürece hazırlamada, karikatürler üzerinden önemli mesajlar verildiği görülmektedir. Karikatürler aracılığıyla cumhuriyet tanımlanmakta ve değerleri anlatılmakta, eski sistemin sürdürülemeyeceği düşüncesi halkın zihnine yerleştirilmektedir. Diğer taraftan Milli Mücadele sonrası birlik ve beraberlik havasını toplumun genelinde diri tutma gayreti karikatürlerde çok dikkat çekicidir. Bu manada siyasi tartışmalar ve kampaşmaların aleyhine çok sayıda karikatür bulunmaktadır. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin çalışmalarıyla yakından ilgilenen karikatür basını, savaş yorgunu milletin sorunlarının çözümü için işaret ettiği Meclis'ten beklentileri büyük bir açıklıkla ortaya koymaktadır. Mizah basını ve karikatürlerin Cumhuriyetle birlikte

yaşanan sosyokültürel hayatın dönüşümünde etkin rol aldığı ve aslında yeni dönemi eksikleriyle, kusurlarıyla ve kavgalarıyla yansıtmayı başardığı anlaşılmaktadır.

Finansal Destek ve Teşekkür/Grant Support and Acknowledgement	Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir. / The author declared that this study has received no financial support.
Çıkar Çatışması/Conflict of Interest	Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir. / The author has no conflict of interest to declare.

KAYNAKÇA

Telif Eserler

- Açıkses, Erdal, Çakmak, Zafer. *Satvet-i Milliye Gazetesi* (Transkripsiyon ve asıl metin). Elazığ: Eleskav Yayınları, 2003.
- Alsac, Üstün. "Türk Karikatürü Üstüne Bir Döküm ve Eleştiri Denemesi", *Adam Sanat*. 7 (Haziran 1986), 55-66.
- Alsac, Üstün. "Karikatür ve Politika", *7. Uluslararası Ankara Karikatür Festivali*. Ankara: Karikatür Vakfı Yayınları, 2001.
- Atatürk, Kemal. *Nutuk (1919-1927)*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 1989.
- Ayaydın, Abdullah. "Evrensel Dil ve Semboller Dünyası: Görsel Sanatlar", *Fine Arts*. 7/3 (Nisan 2012), 258-268.
- Ayhan, Bünyamin. *Milli Mücadele'de Basın (Olağanüstü Durumlarda Propaganda)*. Konya: Tablet Yayınları, 2007.
- Barthes, Roland. *Göstergebilimsel Serüven*. Çev. Mehmet Rifat ve Sema Rifat. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2009.
- Barthes, Roland. *Çağdaş Söylenler*. Çev. Tahsin Yücel. İstanbul: Metis Yayınları, 2011.
- Becer, Emre. *İletişim ve Grafik Tasarım*. Ankara: Dost Kitabevi, 2005.
- Bingöl, Sedat. *150'likler Meselesi- Bir İhanetin Anatomisi*. İstanbul: Bengi Yayınları, 2010.
- Coşar, Ömer Sami. *Milli Mücadele Basını*. İstanbul: Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, 1964.
- Çakmak, Fevzi. "Milli Mücadele Dönemi Türk Mizahında Muhalif Bir Kimlik: Ali Kemal", *Tarih İncelemeleri Dergisi*. 34/2 (Aralık 2019), 413-441.
- Çapanoğlu, Münir Süleyman. *Basın Tarihimizde Mizah Dergileri*. İstanbul: Garanti Matbaası, 1970.
- Çetin, Nurten. *Son Sadrazam Ahmet Tevfik Paşa*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2016.
- Çeviker, Turgut. *Gelişim Sürecinde Türk Karikatürü-III Kurtuluş Savaşı Dönemi (1918-1923)*. İstanbul: Adam Yayınları, 1991.
- Çeviker, Turgut. *Karikatür Üzerine Yazılar*. İstanbul: İris Yayıncılık, 1997.
- Çoruk, Ali Şükrü. *Mizah Penceresinden Milli Mücadele – Ya İstiklal Ya Ölüm*. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2008.
- Derman, Hakan. "Mizah Dergileri ve Karikatür", *Türkiye'de Dergiler Ansiklopediler (1849- 1984)*. İstanbul: Gelişim Yayınları, 1984.
- Dijk, Teun A. Van. *News As Discourse*. New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates, 1988.
- Erdoğan, Mehmet. "Milli Mücadele Döneminde Bir Mizah Dergisi: Ayine", *Turkish Studies*. 9/12 (Güz 2014), 169-177.
- Erhan, Çağrı. "Lozan'ın Genel Çerçevesi", *80. Yılında 2003 Penceresinden Lozan Sempozyumu*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2005.
- Ertuna, Hamdi, Ökse, Necati. *Türk Yunan İlişkileri ve Megalo İdea*. Ankara: Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Resmi Yayınları, 1975.
- Georgeon, François. "Osmanlı İmparatorluğu'nda Gülmek mi?", *Doğu'da Mizah*. Der. Iréne Fenoglio ve François Georgeon, Çev. Ali Berktaş. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2000.
- Güz, Nurettin. *Türkiye'de Basın-İktidar İlişkileri (1920-1927)*. Ankara: Turhan Kitabevi, 2008.
- İnal, İbnülemin Mahmut Kemal. *Son Sadr-ı Azamlar*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1982.
- İnsel, Deniz. *Türkiye'de Dergiler Ansiklopediler (1849-1984)*. İstanbul: Gelişim Yayınları, 1984.

- İnuğur, Nuri. *Basın ve Yayın Tarihi*. İstanbul: Der Yayınları, 2002.
- İsmail, Sabahattin. *Kıbrıs Sorununun Kökleri*. Lefkoşa: Akdeniz Haber Ajansı, 2000.
- Jung, Carl G., "Approaching The Unconscious", *Man and his Symbols*. Ed. C. G. Jung. New York: Anchor Press Doubleday, 1994, p.18-103.
- Kemnitz, Thomas Milton. "The Cartoon as a Historical Source", *Journal of Interdisciplinary History*. 4/1 (Summer 1973), 81-93.
- Kinross, Lord. *Atatürk Bir Milletten Yeniden Doğuşu*. İstanbul: Altın Kitaplar, 1994.
- Kocabaşoğlu, Uygur. "1919-1938 Dönemi Basınına Toplu Bir Bakış", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Basın Yayın Yükseköğretim Yıllığı*. Ankara: 1981.
- Koloğlu, Orhan. *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Basın*. İstanbul: İletişim Yayınları, 1992.
- Koloğlu, Orhan. "Toplumsal Tanık Olarak Karikatür", *Ankara 2. Uluslararası Karikatür Festivali*. Ankara: Karikatür Vakfı Yayınları, 1996.
- Lent, John A. "Politika ve Çizerlik", *Ankara 7. Uluslararası Karikatür Festivali-Karikatür ve Siyaset*. Ankara: Karikatür Vakfı Yayınları, 2001.
- Mierop, Jack. "Humor And Relationship Satisfaction", *Unpublished Master Dissertation*. California: State University, UMI Dissertation Information Service, 1999.
- Morreall, John. *Gülmeyi Ciddiye Almak*. Çev. Kubilay Arsever-Şenar Soyar. İstanbul: İris Yayınları, 1997.
- Mutlu, Erol. "Karikatür ve İletişim", *2. Uluslararası Ankara Karikatür Festivali*. Ankara: Karikatür Vakfı Yayınları, 1996.
- Okay, Cüneyd. *Dönemin Mizah Dergilerinde Milli Mücadele Karikatürleri 1919-1922*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2004.
- Ölçekçi, Haluk. "Türkiye'de Milliyetçi Mizah Örneği: Çaylak Dergisi", *Humanities Sciences*. 11/3 (Temmuz 2016), 172-188.
- Öngören, Ferit. *Türk Mizahı*. İstanbul: İş Bankası Yayınları, 1998.
- Özakman, Turgut. *Şu Çılgın Türkler*. Ankara: Bilgi Yayınevi, 2005.
- Özer, Atila. *Karikatür Yazıları*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2007.
- Roeckelein, Jon. *The Psychology of Humor: A Reference Guide And Annotated Bibliography*. Westport: Greenwood Press, 2002.
- Shaw, Stanford. *From Empire to Republic, The Turkish War of National Liberation*. 3/5. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2000.
- Sonyel, Salahi. *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, İki Cilt, 1986.
- Soysal, İsmail. *Türkiye'nin Siyasal Anlaşmaları*. I. Cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1983.
- Şengil, Mizyal Karaçam. *Birinci Dönem TBMM'nde Düşünce Akımları (1920)*. İstanbul: Cem Yayınları, 1996.
- Şenyapılı, Önder. *Neyi, Neden, Nasıl Anlatıyor Karikatür Kim, Niye Çiziyor!?* Ankara: ODTÜ Geliştirme Vakfı Yayıncılık ve İletişim A.Ş. Yayınları, 2003.
- Topuz, Hıfzı. *İletişimde Karikatür ve Toplum*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Basımevi, 1986.
- Topuz, Hıfzı. *Başlangıcından Bugüne Dünya Karikatürü*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 1997.
- Ünal, Yenal. "Refik Halit Karay ve Milli Mücadele", *History Studies (International Journal Of History)*. 5/1, 367-389.
- Williams, David Lewis. *Mağaradaki Zihin, Bilinç ve Sanatın Kökenleri*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2019.
- Yılmaz, Hadiye. "1923 Yılı Mizah Basınında Kadınların Seçme-Seçilme Hakkı ve Kadınlar Halk Fırkası", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*. 59 (Güz 2016), 263-296.
- Yoltaş, Niyazi. "Karikatür Sanatı ve Siyaset", *Ankara 7. Uluslararası Karikatür Festivali*. Ankara: Karikatür Vakfı Yayınları, 2001.
- Yılmaz, Durmuş. "Misak-ı Milli ve Yeni Türk Devletinin Kuruluşu", *Misak-ı Milli ve Türk Dış Politikasında Musul*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 1998.
- Yusoğlu, Nebahat. *Kelebek Mecmuası Üzerine Bir İnceleme*. İstanbul: Kitabevi, 2013.
- Yust, K. *Kemalist Anadolu Basını*. Yay. Haz. Orhan Koloğlu. Ankara: Çağdaş Gazeteciler Derneği, 1995.

Zorlu, Yaşar. "Mütareke İstanbul'unda Mizah Gazetesi 'Alay' ve Politik Tavrı", *NWSA Humanities*. 10/1 (Ocak 2015), 15-36.

Zürcher, Erik Jan. *Milli Mücadelede İttihatçılık*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2008.

Sürekli Yayınlar

Alay Dergisi

Akbaba Dergisi

Aydede Dergisi

Ayine Dergisi

Diken Dergisi

Gülyüz Dergisi

Karagöz Dergisi

Kelebek Dergisi

Satvet-i Milliye Dergisi

Zümrüd-ü Anka Dergisi